

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΡΑΜΑΤΩΝ

ΕΠΙ ΤΗΣ ΣΗΜΕΡΙΝΗΣ ΣΚΗΝΗΣ¹

Τῇ ἐξαδέλφῃ μου Ἑλένῃ Ν. Μπουκουβάλα.

Κατὰ τὸν παρελθόντα χειμῶνα ἐπὶ τῆς σκηνῆς τοῦ Δημοτικοῦ θεάτρου ἐπεφάνη ἀπροσδοκῆτως καλλιτεχνικὸς ἀστὴρ πρώτου μεγέθους, οὗτινος ἡ λάμψις κατηύγασε τὸ πενιχρὸν ἡμῶν θεατρικὸν στερέωμα, καὶ ἐθάμβωσεν ἡμᾶς συνηθισμένους μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἰς τὰς ἀμυδρὰς ἀκτινοβολίας τῶν πλανητῶν τῆς Ἑλληνικῆς σκηνῆς.

Οἱ φίλοι τοῦ Ἑλληνικοῦ θεάτρου, οἱ μελαγχολικῶς παραβάλλοντες τὴν οἰκτρὰν κατάσχεσιν τῆς σημερινῆς σκηνῆς πρὸς τὴν εὐκλειαν τῶν χρόνων ἐκείνων, καθ' οὓς περιφανεῖς ὑποκριταί, ἐρμηνεύοντες ἔξοχα ἐξόχων δραματικῶν ἀριστουργήματα, συνεκράτουν τοὺς Ἀθηναίους δι' ὅλης τῆς ἡμέρας ἐπὶ τῶν θεατρικῶν αὐτῶν ἐδωλίων, ἀψηφούντας καὶ ψύχη καὶ θάληπη, οἱ θεωροῦντες τὴν ἀναγέννησιν τῆς Ἑλληνικῆς σκηνῆς ὡς τὸ πρῶτιστον στοιχεῖον τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν προόδου, ἐπλήσθησαν ἀρρήτου χαρᾶς. Ἐβλέπον πρὸ ἑαυτῶν καλλιτέχνητα, εἰς τὴν τέχνην τῆς ὁποίας ἠδύναντο νὰ ἐμπιστευθῶσι καὶ τοὺς δυσχερεστέρους χαρακτῆρας, χωρὶς νὰ κινδυνεύωσι νὰ πάθωσι τὰς ἀηδεῖς ἐκείνας ἀλλοιώσεις, τὰς διαχεύουσας τὴν ψυχρότητα καὶ τὴν ἐρημίαν ἐν τῷ Ἑλληνικῷ θεάτρῳ. Τὸ Ἀθηναϊκὸν κοινὸν ἀθρόον προσέτρεχε καὶ μετὰ καταφανοῦς συγκινήσεως παρακολούθει τὴν ἐξέλιξιν τῶν τραγικῶν ἐπεισοδίων, καὶ τὸ πρῶτον ἦδη ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν παρουσιάσθη φαινόμενον, τιμῶν μὲν ὑπερβαλλόντως τὴν καλαισθησίαν τοῦ Ἀθηναϊκοῦ κοινοῦ, διαλύσαν δὲ πολλὰς ψευδεῖς περὶ αὐτοῦ γνώμας καὶ ἀποτρέψαν τὰς μεμφιμοιρίας τῶν ἀπαισιοδόξων. Ἐμεμφιμοίρουν οἱ ἀπαισιόδοξοι, ὅτι τὸ Ἀθηναϊκὸν κοινὸν τὸ ἐκλεκτόν, ἡ ἀριστοκρατία τῶν γραμμάτων καὶ τοῦ πλοῦτου ἐδείκνυτο ἀδιάφορος ὡς πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς Ἑλληνικῆς σκηνῆς. Ἐμεμφιμοίρουν, ὅτι μετεκαλοῦντο ἀντὶ ἀδράξας δαπάνης ἔξωθεν ἀμφιβόλου πολλάκις ἱκανότητος ξένοι θίασοι καὶ παρωρῶντο οἱ Ἑλληνικοί, οἵτινες, ἐὰν ἐτόλμων ἐκτάκτως ποτὲ νὰ προκηρύξωσι παράστασιν Ἑλληνικοῦ δράματος, σὺν τῇ

¹ Ἀνεγνώσθη ἐν τῷ Συλλόγῳ τῇ 21 Δεκεμβρίου 1892.

πενιχρότητι τῶν εἰσπράξεων ἀπεκόμιζον τὴν ἀποθάρρυνσιν καὶ ἀπογοήτευσιν. Ἀλλ' αἱ τοιαῦται μεμφιμειρίαι δὲν ἦσαν δίκαιαι, ὥς αὐτὰ τὰ πράγματα ἀπέδειξαν. Τὸ Ἀθηναϊκὸν κοινὸν ὑποδέχεται μετὰ μεγάλης φιλοστοργίας τὸν καλὸν ἠθοποιόν, καὶ ἀνοίγει εἰς αὐτὸν τὴν καρδίαν του καὶ τὸ βαλάντιόν του.

Τίς ἤλπιζε ποτε, ὅτι ἡ καλλιτέχνης ἡμῶν ἡ ἐν τῷ Παραδείσῳ κατὰ τὸ παρελθὸν θέρος πῆξασα τὴν σκηνὴν αὐτῆς καὶ ὑποκρινομένη τοὺς τραγικωτέρους χαρακτῆρας ἤθελε σαγηνεύσῃ τοὺς Ἀθηναίους, τοὺς ἀρεσκομένους κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν γνώμην εἰς τὰ χονδροειδῆ τοῦ μπάρπα Γεώργη τῶν Μυλωνάδων ἄσματα καὶ τοὺς ἐκνευρισμένους ἀκκισμοὺς τῶν ἐκ τῶν τριόδων τῶν ξένων πόλεων συλλεγομένων πολλὰκις ἀοιδῶν ; Τίς ἤλπιζε ποτε ὅτι κατὰ τὸ θέρος, ὑπὸ καύσωνα ἰσχυρόν, μία γυνὴ ἤθελε κατορθώσῃ νὰ φυγαδεύσῃ ἀπὸ τῶν χειλέων ἡμῶν τὸ μειδίημα, νὰ μᾶς ἀποσπάσῃ ἀπὸ τοῦ τόπου τῆς εὐθυμίας καὶ τῶν γελῶτων καὶ νὰ ἐπιβάλλῃ εἰς ἡμᾶς τὴν συγκίνησιν, νὰ μᾶς ἐμπνέῃ τὴν ἐκ τῆς διαδοχῆς τῶν διαφόρων τραγικῶν ἐπεισοδίων ἀνατριχίασιν ; Τίς ἠδέως δὲν ἀναπολεῖ τὴν ἀνυπομονησίαν, ὑφ' ἧς τὸ Ἀθηναϊκὸν κοινὸν εἶχε καταληφθῇ, ἀναμένον τὴν ἄφιξιν ἐκ Πατρῶν τοῦ ἐτέρου οὐχ ἥττον φωτεινοῦ ἀστέρος τοῦ θεατρικοῦ ἡμῶν στερεώματος, καὶ τὸν ἀσφυκτικὸν συνωστισμόν ἐν τῷ θεάτρῳ τῆς Κωμωδίας κατὰ τὴν πρώτην αὐτῆς ἐμφάνισιν, καὶ τὰς ζωηράς συζητήσεις περὶ τῆς καλλιτεχνικῆς δυνάμεως τῶν δύο διακεκριμένων Ἑλληνίδων ἠθοποιῶν, καὶ τὰς ἐπευφημίας καὶ τὰς σφοδράς τῆς χαρᾶς αὐτοῦ ἐκδηλώσεις, μὴ προερχομένης ἐκ τῶν ταπεινῶν ἐκείνων ἐλατηρίων τῶν προκαλούντων συνήθως τὸν θαυμασμόν καὶ τὴν ἀφοσίωσιν εἰς βραγχνοφώνους ἀοιδούς, ἀλλ' ἐκ τῶν ἀοράτων καὶ μυστηριωδῶν θελγῆτρων τῆς τέχνης διεγειρομένης ἐν ταῖς ψυχαῖς θεατῶν, αἰρομένων δι' αὐτῆς ὑπὲρ τὸ βορβορώδες τοῦ ὕλισμου καὶ τῶν αἰσθήσεων κατώφλιον ; Τίς δὲν ἐνθυμεῖται τὸ πλῆθος τῶν τεχνοκριτῶν τῶν πληρύνοντων καθ' ἑκάστην τὰς στήλας τῶν ἐφημερίδων, αἵτινες κατέστησαν τὸ ἔδαφος τῆς κρατερᾶς πάλης μεταξὺ Παρασκευοπουλιστῶν καὶ Βερωνιστῶν ; Οὐχὶ «τί καινόν» ἐν τῇ πολιτικῇ, ἀλλὰ τί καινόν ἐν τῷ θεάτρῳ, ἦτο τὸ ἀνὰ τὰ στόματα πάντων σχεδὸν φερόμενον ἐρώτημα. Ἡ πολιτικὴ ἐν Ἀθήναις ἐπὶ τινα χρόνον ὑπεχώρησεν εἰς τὸ θέατρον ! Τρανότατον μαρτύριον τοῦ ἐνδιαφέροντος, ὅπερ ἐν ἡμῖν ὑπεκρύπτετο ὑπὲρ τῆς Ἑλληνικῆς σκηνῆς. Τὸ Ἀθηναϊκὸν κοινὸν ἔχει εἰς τὸ ἀκρότατον ἀνεπτυγμένον τὸ καλλιτεχνικὸν αὐτοῦ αἶσθημα, τούλαχιστον προκειμένου περὶ ἐκτιμῆσεως τῶν προσώπων, καί, ἐὰν πολλάκις ἐστέρησε τῆς προσηκούσης ὑποστηρίξεως τοὺς Ἑλληνικοὺς θιάσους,

τοῦτο συνέβη διὰ τὴν ἔλλειψιν καλῶν ἡθοποιῶν καὶ μάλιστα γυναικῶν. Δὲν εἶνε πρὸς τοῦτοις ἀληθὲς ὅτι βαρυνόμεθα τὴν διδασκαλίαν τραγω-
διῶν, ἀλλ' ἀηδιάζομεν τὴν μετατροπὴν αὐτῶν εἰς ἀηδεῖς κωμωδίας. Ναὶ μὲν ἐκληρονομήσαμεν παρὰ τῶν προγόνων ἡμῶν τὴν τάσιν εἰς τὴν
θέαν καὶ εἰς τὴν ἀκρόασιν χονδρειδῶν ἀστειοτήτων, ἀλλ' ἡ ἐμφάνισις
τῆς μνημονευθείσης καλλιτεχνικῆς δυάδος ἀπέδειξεν, ὅτι ἐπίσης ἐκλη-
ρονομήσαμεν καὶ τὸν θεῖον ἐκεῖνον πρὸς τὴν τραγωδίαν ἔρωτα, τὸν φλέ-
γοντα τὰ στέρνα τῶν θεατῶν τοῦ Οἰδῖποδος τυράννου καὶ τῆς Μηδείας,
ἀλλ' ὅτι ὁ ἔρως ἡμῶν οὗτος εἶνε τόσοις ἰδιότροπος καὶ ἀπαιτητικός, ὥς
καὶ ἐκείνων, ὥστε, ἐὰν οἱ τοὺς ἥρωας ὑποκρινόμενοι δὲν φορῶσι τοὺς
κοθόρνους αὐτῶν, μετατρέπεται εἰς ἀηδίαν καὶ μῖσος.

Δεύτερος δὲ λόγος, οὐχ ἥττον σπουδαῖος, τῆς φαινόμενης ταύτης ἀδια-
φορίας εἶνε ἡ ἔλλειψις καλῶν δραματικῶν ἔργων Ἑλληνικῶν. Εἶνε ἀλη-
θὲς ὅτι πολλοὶ τῶν ἡμετέρων λογίων, ἐμφορούμενοι σφοδρᾶς ἐπιθυμίας
πρὸς ἀνάδειξιν τῆς ἑλληνικῆς σκηνῆς μετ' ἐκτάκτου φιλοπονίας ἐπεδό-
θησαν εἰς ποίησιν καὶ συγγραφὴν τραγωδιῶν καὶ κωμωδιῶν, ὧν τινα
μὲν ἐπικνημιμένως διδαχθέντα μετὰ συμπαθείας καὶ ἐπευφημιῶν ἐγέ-
νοντο ἀποδεκτά, ἀλλὰ δέ, ὧν ἡ ἐκ τῶν προτέρων ἐπικρατοῦσα γνώμη
εἶνε λίαν εὐμενής, ἐνεκα τῆς θεαματικῆς αὐτῶν πολυτελείας δὲν ἀνε-
βιδάσθησαν εἰσέτι ἐπὶ τῆς σκηνῆς. Ἄλλ' ἅπαντες θὰ συνομολογήσητε
ὅτι ἐπὶ τῶν δακτύλων ἀριθμοῦνται τὰ ἔργα, ὧν ἡ δευτέρα διδασκαλία
δὲν φυγαδεύει τοὺς θεατάς. Ἔργον δέ, οὔτινος ἡ ἐφ' ἀπαξ θέα κορέν-
νυσι τὴν περιεργίαν ἡμῶν, δὲν εἶνε βιώσιμον. Δι' ὃ καταφεύγομεν εἰς
μεταφράσεις τῶν ξένων. Καὶ πόση ἀκολασία ἐπικρατεῖ περὶ τὴν
ἐκτέλεσιν τῆς ἐργασίας ἐν τῷ φιλολογικῷ τούτῳ κλάδῳ, πάντες ἀνα-
μιμνήσκεσθε, ὅσοι παρηκολουθήσατε παραστάσεις Ἑλληνικῶν δραμάτων.
Τὸ *début* πολλῶν ἐκ τῶν νεαρῶν ἐρασιτεχνῶν τῆς νεωτέρας φιλολογίας
γίγνεται διὰ τῶν μεταφράσεων τούτων. Τὸ μεταφράζειν ἐκ ξένης γλῶσ-
σης θεωρεῖται τοσοῦτον ἐπιπόλαιον καὶ εὐκόλον ἔργον, ὥστε ὡς παρά-
φρων θὰ ὑπελαμβάνετο ὁ προτείνων εὐσυνείδητος μεταφραστὴς εἰς θια-
σάρχην νὰ ἀναλάβῃ τὴν μετάφρασιν ἔργων ἐπ' ἀμοιβῇ. Καὶ δικαίως
διότι ἡ λεγέων τῶν ἐθελοντῶν μεταφραστῶν εἶνε τοσοῦτον ἀνεξάντλη-
τος, ὅσον ἀνεξάντλητος εἶνε ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐρασιτεχνῶν τῆς νεωτέρας
φιλολογίας. Διὰ τοῦτο, πλὴν πολὺ ὀλίγων ἐξαιρέσεων, πλουτίζεται τὸ
Ἑλληνικὸν δραματολόγιον μὲ τὰ προϊόντα ἐκεῖνα τῆς ἀπειρίας, τὰ κα-
ταστρέφοντα μὲν τὸ πρωτότυπον, φθείροντα δὲ καὶ τὴν γλῶσσαν ἡμῶν,
εἴτε εἰς καθαρεύουσιν εἴτε εἰς δημοτικὴν ἐπιχειροῦσι τὸ παράτολμον
αὐτῶν ἔργον.

Τὸ κακὸν δὲν εἶνε τοῦτο μόνον. Ἡ ἐκλογὴ πολλῶν δραμάτων γίγνεται ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐπιμελείας· διότι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τινὲς ἐκ τῶν θιασαρχῶν, νομίζοντες, ὅτι οἱ θεαταὶ αὐτῶν θὰ στρατολογῶνται, ὡς συνήθως, ἐκ τῶν τάξεων ἐκείνων τοῦ λαοῦ, ὧν οἱ ὀφθαλμοὶ θαμβοῦνται ἐκ τοῦ παραυτίκα προσπίπτοντος, τῶν ἀρεσκομένων εἰς τὴν θέαν τῶν θαυμάτων καὶ τῶν τεράτων, χωρὶς νὰ εἰσδύῃ ἡ ψυχὴ αὐτῶν εἰς τοὺς μυχούς τῆς θειοτάτης τῶν τεχνῶν, ἐπιθυμοῦντες, λέγομεν, νὰ σαγηνεύωσι τὸ πλῆθος, πράττουσιν ὅ,τι ὁ θεατρῶνης τοῦ Goethe ἀπῆται παρ' αὐτοῦ¹, ἐκλέγουσι δηλ. ὅ,τι παράγει τὴν ἐκπληξιν, παρέχουσιν εἰς τὸ κοινὸν πρὸς ῥόφησιν ἰσχυρὰ ποτά, ἵνα καθιστῶσι πάντῃ ἀδρανῆ τὴν κρίσιν αὐτοῦ, πράττουσι τέλος ὅ,τι οἱ ζωγράφοι τῶν εἰκόνων τῶν ἐπαρχιακῶν ναῶν, εἴτινες εἰκονίζουσι τὰ ἀντικείμενα τῆς λατρείας ὑπερβολικῶς καὶ τερατωδῶς, ἵνα προκαλῶσι τὴν κατάπληξιν τοῦ ἀπλοῦ κοῦ πιστοῦ, θεωροῦσι δὲ ἀνοίκεια καὶ ἀκατάλληλα τὰ ἔργα ἐκεῖνα, τὰ διαχέοντα εἰς τὴν ψυχὴν τὴν ἡρεμον καὶ γαληνίαν συγκίνησιν, τὰ λεπτύνοντα καὶ ἐξευγενίζοντα αὐτήν. Ἐὰν οὕτως ἐκχυδαίζεται τὸ δράμα, ἐὰν οὕτως ἡ σκηνή, ἀντὶ νὰ ὑποβοηθῇ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ καλλιτεχνικοῦ αἰσθήματος τῶν θεατῶν, τὸναντίον συντελεῖ εἰς ἀπᾶμβλυνσιν καὶ ἀπόσβεσιν αὐτοῦ, ἀντὶ νὰ χρησιμεύῃ ὡς μέγας κοινωνικὸς διδάσκαλος, τὸναντίον καθίσταται τῶν χαρακτήρων διαφθορεὺς καὶ τῶν εὐγενῶν αἰσθημάτων διαστρεβλωτής, ἀντὶ τέλος νὰ εἶνε ἡ τέχνη, ὡς εὐφυῶς ἐκλήθη, γλῶσσα τῆς ψυχῆς, τὸναντίον καθίσταται δούλη τῶν αἰσθήσεων βάναισος, οὐδὲν τοῦτο πρὸς τὸν θιασάρχην. Ἀρκεῖ μόνον, ὡς ὁ τοῦ Goethe εἰλικρινῶς ἐξομολογεῖται, νὰ βλέπῃ συνωστίζόμενον τὸ πλῆθος ἀπὸ πρωΐας καὶ διαγκωνιζόμενον πρὸ τοῦ στενοῦ τοῦ θεάτρου γραφείου πρὸς ἀγορὰν εἰσιτηρίων.

Κατὰ τῆς ἀκολουθείας ταύτης εἶνε ἀληθὲς ὅτι μετ' ἀξιεπαίνου ἀγανακτήσεως ἐξεγείρεται πολλάκις ἡ δημοσιογραφία καὶ περιστέλλει τὴν ἐκ τῆς ἀπληστίας ἐπιπολάσασαν ταύτην συνήθειαν, ἀλλὰ πολὺ ἀπέχει τοῦ νὰ ἐκριζωθῇ τὸ κακόν, ἐφ' ὅσον ἡ ἐκλογὴ τῶν πρὸς διδασκαλίαν δραματικῶν ἔργων ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν θιασαρχῶν. Ἀλλ' ἐλπίς ὑπάρχει ὅτι μετὰ τὴν οἰκδομήν τοῦ Ἑλληνικοῦ θεάτρου θὰ καταβληθῇ πᾶσα φροντίς, ὥστε νὰ μὴ κηλιδωθῇ καὶ τὸ νέον ἐκεῖνο τῶν Μουσῶν τέμενος ἐκ τῆς συνεχείας τοῦ ἀτόπου τούτου. Ἀνάγκη νὰ διαγραφῶσιν ἐκ τοῦ Ἑλληνικοῦ δραματολογίου πάντα τὰ τερατουργήματα ἐκεῖνα καὶ εὐθὺς ἀπ' ἀρχῆς νὰ παρασχεθῇ εἰς τὸ κοινὸν ποτὸν ἔχον τὴν ἰσχύον οὐχὶ νὰ ἐπιφέρῃ εἰς τὸν ἐγκέφαλον τὴν σκοτεδίνην καὶ εἰς τὴν καρδίαν τὴν νάρ-

¹ Ὁρα πρέλογ. Φάουστ.

κην, ἀλλὰ νὰ ἐνισχύῃ τὰς ἐμφύτους αὐτοῦ καλαισθητικὰς δυνάμεις, νὰ ἐμπνέῃ εἰς αὐτὸ τὸν ἔρωτα τοῦ πραγματικῶς ωραίου, νὰ ἐξαίρῃ καὶ νὰ ἐξευγενίσῃ τὰς φυσικὰς αὐτοῦ ἀρετάς. Ἀνάγκη νὰ διαγραφῶσιν αἱ ἀηδεῖς καὶ τερατώδεις μεταφράσεις καὶ τῶν περιφανεστάτων ἔργων τῶν ξένων συγγραφέων καὶ νὰ μὴ ἀνοίγωνται τοῦ λοιποῦ αἱ πύλαι τοῦ Ἑλληνικοῦ θεάτρου ἢ μετὰ τέλεσιν αὐστηροτάτης καθάρσεως. Ἀνάγκη τέλος νὰ χαραχθῇ μεγάλοις χρυσοῖς γράμμασιν ἐπὶ τῆς κυρίας αὐτοῦ προσόψεως τὸ «ἐκὰς βέβηλοι», ἵνα οὕτω δυνηθῶμεν νὰ διατηρήσωμεν ἀμόλυντον τὸ θυσιαστήριον ἐκεῖνο, ἐν ᾧ αἱ Ἑλληνικαὶ καρδίαι θὰ τελῶσι τὰς θυσίας αὐτῶν εἰς τὴν ωραιότητα τῶν τεχνῶν.

Ἐθνικώτατον ἔργον θὰ ἐπετελεῖτο, ἐὰν ἐν τῷ δραματολόγιῳ τοῦ Ἑλληνικοῦ θεάτρου τὴν πρωτίστην θέσιν κατελάβανον τὰ Ἑλληνικὰ τῶν ἀρχαίων τραγικῶν δράματα. Ἀλλ' ἄς μὴ νομισθῇ ὅτι διὰ τούτων ἐννοῶ νὰ μετενέγκωμεν τὸ Διονυσιακὸν θέατρον ἐκ τῆς κλειτύος τῆς Ἀκροπόλεως ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀγίου Κωνσταντίνου· ἄς μὴ νομισθῇ ὅτι γίγνεται διὰ τούτου πρότασις νὰ ἀναδιβάζωνται ἐπὶ τῆς νεωτέρας σκηνῆς πάντα τὰ ἀρχαῖα Ἑλληνικὰ ἔργα καὶ ὅπως ταῦτα περιεσώθησαν εἰς ἡμᾶς. Ἀς μὴ νομισθῇ ὅτι δύναται τις νὰ ἐπιθυμῇ νὰ ἐπαναλαμβάνωνται καὶ ἐν τῷ μέλλοντι αἱ ἀπόπειραι ἐκεῖναι αἱ πρὸ ὀλίγων ἐτῶν γερόμεναι πρὸς διδασκαλίαν τῶν ἔργων τῆς ἀρχαιότητος ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλληνικῇ ἐν τῷ Φιλοκτήτῃ καὶ τῇ Ἀντιγόῃ τοῦ Σοφοκλέους, ἢ ἐν τῇ νεωτέρᾳ γλώσσῃ, ὡς ἐγένετο μὲν ἀλλὰ κατ' ἀκριβῆ τούτων μετάφρασιν ἢ παράφρασιν, ἐν τῷ Οἰδίποδι τυράννῳ τοῦ αὐτοῦ ποιητοῦ. Οὐχί.

Ἀπροκαλύπτως καὶ κατ' ἀρχὴν κηρύττομαι πρῶτον μὲν κατὰ τῆς διδασκαλίας παντὸς ἀρχαίου δράματος ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλληνικῇ γλώσσῃ, ὡς δηλ. περιεσώθησαν εἰς ἡμᾶς, δεύτερον δὲ κατὰ τῆς διδασκαλίας αὐτῶν ἐν τῇ νεωτέρᾳ μὲν ἡμῶν γλώσσῃ, ἀλλ' ἄνευ διασκευῆς τινος, καὶ τρίτον καθ' οἵασδήποτε διδασκαλίας τινῶν τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν ἔργων. — Ἢ ἀπροκάλυπτος μὲν ἀλλ' εἰλικρινὴς αὕτη ὁμολογία γιγνομένη παρὰ θεράποντος τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσης ἴσως νὰ ἐξεγείρῃ, ἂν μὴ τι ἄλλο, τοῦλάχιστον τὴν ἀπορίαν τῶν ἑλληνομαθῶν, οἵτινες, ὅσάκις κατὰ τὸ παρελθὸν ἐγένετο ἀπόπειρά τις πρὸς παράστασιν ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ δράματος, αἶνους καὶ παιᾶνας ἐτόνισαν ὑπὲρ τῶν ἀναλαβόντων τὸ δυσχερὲς ἔργον καὶ μὲ τὴν δύναμιν τῆς ὀργῆς αὐτῶν φαντασίας δὲν ἔβλεπον μακρὰν τὸν χρόνον, καθ' ὃν ἡ θυμέλη περιφανῆς θὰ ἀνηγαίρετο ἐπὶ τῆς νεωτέρας τῆς Ἑλλάδος σκηνῆς καὶ θὰ περιεβάλλετο ὑπὸ λαμπροφύων καὶ λαμπροφώνων χορευτῶν. Ὁμολογουμένως ἡ πρόθεσις τῶν φιλαρχαίων ἐκεῖνων ἀνδρῶν ὑπῆρξεν ἱερὰ καὶ

ἐπομένως ἐπαινετὸς καὶ ἄξιος εὐγνωμοσύνης παρὰ τῶν τὴν ἀρχαιότητα λατρεούντων. ὁ ἐνθουσιασμὸς ἐκεῖνος, μεθ' οὗ προέβαινον ὑπερβαίνοντες ἀπείρους δυσχερείας εἰς πραγμάτων αὐτῆς. Ἀλλὰ πολλάκις ὁ σκοπὸς ἐπιχειρήσεώς τινος δυνατὸν νὰ ἐνέχη ὅλα τὰ ἠθικὰ στοιχεῖα, νὰ ἐμπερικλείῃ φιλοδοξίαν εὐγενεστάτην καὶ ἐκπληρούμενος νὰ παρέχῃ πολλὴν ὠφέλειαν εἰς τε τὰ ἄτομα μερικῶς καὶ εἰς τὴν ὁλομέλειαν ἐν γένει τοῦ κοινωνικοῦ σώματος, ἐν ᾧ γίγνεται ἡ ἐπιχείρησις. Ἀλλὰ τὰ μέσα τὰ διατιθέμενα πρὸς ἐκπλήρωσιν σκοποῦ τινος ἄγουσι πολλάκις εἰς πᾶν τοῦναντίον. Ποσάκις ἐν τῷ βίῳ ἡμῶν δὲν βλέπομεν διαφευδομένας τὰς ἡμετέρας ἐλπίδας καὶ ἐκ τῆς ἀποτυχίας ἐν ταῖς ἐργασίαις ἡμῶν κατανοοῦμεν, ὅτι ἡ ὁδός, ἣν ἐξελέξαμεν καὶ ἐνομιζομεν ὅτι ἄγει εὐθὺ εἰς τὸν σκοπὸν ἡμῶν, δὲν ἦτο ἡ πλάνος ἀτραπὸς διπλασίως παρεκκλίνουσα ἡμᾶς ἀπ' αὐτοῦ; Ἀλλ' ἐὰν ἡ πλάνη καὶ ἀπάτη αὕτη ἐν τῷ ἰδιωτικῷ βίῳ συμβαίνει οὐχὶ σπανίως, ἐν τῷ δημοσίῳ βίῳ καὶ μάλιστα ἐν τῷ ζητήματι τῆς ἐκλογῆς τῶν μέσων πρὸς διαπαιδαγώγησιν καὶ ἐξευγένισιν ἐνὸς κοινωνικοῦ σώματος αἱ ἀλγεῖναι αὗται ἀποτυχίαι παρευσιάζονται συχνότερον. Καὶ διὰ τοῦτο εἰς τὰ διάφορα ἔθνη βλέπομεν καθ' ἑκάστην μεταβολὰς παιδαγωγικῶν συστημάτων, ἀνατροπὰς τῶν τέως καθεστῶτων καὶ καθιδρύσεις τῶν ἄλλοτε ὡς τολμηρῶν ἢ ἀφρόνων θεωρηθέντων.

Ὁφείλομεν λοιπὸν νὰ ἐξετάσωμεν, ἐὰν ἡ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλληνικῇ γλώσσῃ παράστασις δράματος κατορθοῖ νὰ μνηστῇ τοὺς νεωτέρους Ἑλληνας τὰ μυστήρια τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης, συντελεῖ εἰς τὴν πραγμάτων τοῦ σκοποῦ τῆς τραγωδίας, οἷος ὑπὸ τοῦ ὑψίστου φιλοσόφου ὠρίσθη, ἐὰν δηλ. δύναται νὰ ἐμπνεύσῃ εἰς τὰς ψυχὰς ἡμῶν τὸν ἔλεον καὶ τὸν φόβον καὶ τὴν συγκίνησιν πρὸ τῆς θέας τῶν ἐλπειοτήτων τοῦ βίου, καὶ ἐπομένως νὰ διεγείρῃ ἐν ἡμῖν τὴν πρὸς τὴν φιланθρωπίαν ροπὴν, τὸ μῖσος καὶ τὴν ἀποστροφὴν κατὰ τῆς κακίας, καὶ νὰ παροτρύνῃ ἡμᾶς εἰς μίμησιν τῶν εὐγενῶν πράξεων διὰ τῆς ἐφ' ἡμῶν ἐπιδράσεως τῶν πνευμάτων τῶν ἐξόχων τῆς Ἑλλάδος τραγικῶν.

Ἡ ἐγκυκλοπαιδικὴ παιδείσις ἡμῶν, ὡς γνωστόν, βάσιν ἔχει τὴν σπουδὴν τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς γλώσσης. Ἐπὶ ἐπταετίαν ἐγκύπτομεν εἰς αὐτήν, ἔχοντες ἀφιερωμένας δικαίως τὰς πλείονας καθ' ἑβδομάδα ὥρας ἐν σχέσει πρὸς τὰ λοιπὰ μαθήματα καὶ πολλὰ πλείονας ἢ ὅσας οἱ Γάλλοι ἢ οἱ Γερμανοὶ καταναλίσκουσιν εἰς τὴν μάθησιν τῆς γλώσσης αὐτῶν.

Ὅτε ποτὲ ἐπεδείκνυν εἰς ξένον ἑλληνομαθῆ τὸ πρόγραμμα τῶν μαθημάτων τῶν ἡμετέρων Γυμνασίων, ἐξεπλήττετο διατὶ οἱ Ἕλληνες δὲν ὁμιλοῦσι καὶ δὲν γράφουσιν ἀπταιστως τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν, ἀλλὰ τοῦναντίον ὑπολείπονται πολὺ ὡς πρὸς τοῦτο τῶν ξένων λογίων, ἐν ᾧ

καὶ χρόνον ἀφιερῶσιν εἰς τὴν σπουδὴν αὐτῆς τοσούτον, ὅσος θὰ ἤρκει πρὸς μάθησιν δύο ἄλλων Εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν, καὶ πλεῖστα μέσα βοηθητικὰ ἔχουσιν, ὧν ἐκεῖνοι στεροῦνται, ὡς τὴν νέαν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, πολλὰ τῶν ἐθνῶν καὶ ἐθίμων τοῦ ἀρχαίου λαοῦ, καὶ ἐπὶ πᾶσι κέκτῃνται εὐφυΐαν ἐπιζηλόν. Ταῦτα ἔλεγεν ὁ ξένος παρατηρητὴς ἐκπληττόμενος διὰ τὰς μικρὰς ἡμῶν προόδους. Ἀλλ' ἡ ἐκπληξίς αὐτοῦ ὑπῆρξε μείζων, ὅτε παρ' ἑμοῦ ἤκουσεν ὅτι κυριώτατον αἷτιον τῆς ἀνεπαρκοῦς μαθήσεως τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς γλώσσης παρ' ἡμῖν εἶνε, τὸ ὅτι σήμερον ὁμιλοῦμεν καὶ γράφομεν γλῶσσαν Ἑλληνικὴν, τουτέστι παρεφθαρμένον ἰδίωμα τῆς ἀρχαίας, ὅτι, ἐὰν εἶχομεν ἐν χρήσει ἄλλην τινὰ γλῶσσαν, βοηθούμενοι ὑπὸ τῆς εὐφυΐας ἡμῶν καὶ τοῦ πολλοῦ χρόνου τοῦ καταναλισκόμενου εἰς αὐτήν, θὰ ἠμιλλώμεθα πρὸς τὸν Κόβητην ὡς πρὸς τὴν χρῆσιν τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς· ἐπομένως τὸ πλεονέκτημα, ὅτι εἵμεθα Ἕλληνες καὶ ὁμιλοῦμεν τὴν Ἑλληνικὴν, εἶνε φαινομενικὸν μόνον· εἶνε τοῦναντίον πρόσκομμα δυσυπέρβλητον εἰς τὴν ἐκμάθησιν τῆς ἀρχαίας. Εἶνε ἀληθὲς ὅτι τὸ νεώτερον Ἑλληνικὸν ἰδίωμα συμβάλλεται τὰ μέγιστα πρὸς κατανόησιν τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν καὶ συγγραφέων· ἐπικουρεῖ ἡμῖν εἰς τὴν φυσικὴν ἀντίληψιν πολλῶν χωρίων ἀκαταλήπτων εἰς τὸν ξένον, ἀποτρέπει τοὺς φιλολογοῦντας ἀπὸ τῶν γελοίων πολλάκις παρανοήσεων, εἰς ἃς περιπίπτουσιν οἱ ἀλλόγλωσσοι ἐνεκὰ τῆς ἀγνοίας τῆς νεωτέρας γλώσσης, ἀγνοίας συγκεκριασμένης μετὰ τῆς ὑπερβολικῆς ζήτησεως· ἀλλ' εἶνε οὐχ ἥττον ἀληθὲς ὅτι ὁ ἐπιχειρῶν Ἕλληνα τὴν σπουδὴν τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς γλώσσης, νομίζων, ὅτι κρατεῖ ἀνὰ χεῖρας βιβλία γεγραμμένα ἐν τῇ γλώσσῃ αὐτοῦ, πρῶτον μὲν ἄπτεται τούτων μετὰ περισσῆς ἐπιπολαιότητος, δεύτερον δὲ παρασυρόμενος ὑπὸ τῶν εἰς τὰς ἀκοᾶς αὐτοῦ ἐναύλων νεωτέρων χρήσεων τῆς γλώσσης αἰσθάνεται δυσχερεῖαν μεγίστην εἰς τὸ νὰ διακρίνῃ τὴν ἀρχαίαν λέξιν ἢ σύνταξιν ἀπὸ τῆς νεωτέρας καὶ διὰ τοῦτο περιπίπτει εἰς οὐκ ὀλίγας πλάνας, ἃς ὑπεκφεύγει ὁ ξένος. Ὁ Ἕλληνα, ἀναγινώσκων ἀρχαῖά τε καὶ νέα βιβλία ποιεῖται σύγχυσιν πολλὴν καὶ μεγάλην μεταξύ τῶν δύο γλωσσῶν ὑπολαμβάνων πολλάκις τὸ νέον ὡς ἀρχαῖον. Τὸ πάθημα τοῦτο δὲν εἶνε σημερινόν· ἄρχεται ἀπὸ τῶν μεταγενεστέρων τῆς ἀρχαιότητος Ἑλλήνων τῶν ἐπιχειρησάντων νὰ συγγράψωσιν οὐχὶ κατὰ τὸ ἐπικρατοῦν ἐπὶ τῶν χρόνων αὐτῶν ἰδίωμα τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, ἀλλὰ μιμούμενοι τοὺς ἀρχαίους Ἀττικούς. Ἐν τοῖς συγγράμμασι τοῦ Λουκιανοῦ καὶ τοῦ Πλουτάρχου καὶ τῶν σοφιστῶν τῶν νεωτέρων χρόνων, οἵτινες δι' ἐπιμόνου σπουδῆς ἐθήρευσαν τὴν ὀρθὴν τοῦ Ἀττικισμοῦ χρῆσιν, εὕρισκει τις σήμερον πολλὰς λέξεις καὶ φράσεις καὶ συντάξεις ἀγνώστους μὲν τοῖς

παλαιοῖς, ὑποληφθεῖσας δ' ὅμως ὡς ἐν χρήσει παρ' αὐτοῖς ὑπὸ τῶν συγγραφέων τούτων, ἀπατηθέντων ἐκ τοῦ ἐπικρατοῦντος ἰδιώματος.

Ὁ νεώτερος Ἕλληὴν ἐκπλήττεται μανθάνων, ὅτι ἡ γνωστοτάτη εἰς αὐτὸν ῥῆσις εἴτε λέξις ἐνέχει ἄλλην ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλληνικῇ γλώσσῃ ἔννοιαν καὶ πολλάκις μάλιστα ἀντίθετον ὅλως τῆς σημερινῆς. Τίς π.χ. δύναται νὰ ὑποπτεύσῃ ὅτι ἡ μυριόλεκτος σήμερον λέξις «ἀφιππεύω» παρὰ τοῖς ἀρχαίοις συγγραφεῦσι σημαίνει οὐχὶ ἀκαταβάινω ἀπὸ τοῦ ἵππου, ἀλλ' «ἀπέρχομαι ἔφιππος» ; Ποσάκις δὲν ἀποδίδομεν τὸ ἐπίθετον «φρενήρης» εἰς «παράφρονας», ἐν ᾧ παρὰ τοῖς παλαιοῖς ὁ «φρενήρης ἀνὴρ» ἦτο «ὁ φρόνιμος ὁ συνετὸς ἀνὴρ» ; Τίς ἀναγινώσκων τὴν φράσιν «νοσήσας δ' ἔκαμε» θά φαντασθῇ ὅτι τὸ «ἔκαμε» σημαίνει «ἀπέθανε», ἀφ' οὗ περὶ παντὸς ἄλλου ἢ περὶ θανάτου προκειμένου γίνεται σήμερον χρῆσις τοῦ «κάμναι» ; Ἢ τίς ἐντυχὼν τῇ φράσει «κύνας ἀργοί», θά νομίσῃ ὅτι πρόκειται περὶ ταχυπόδων κυνῶν, ἐν ᾧ σήμερον τὸ ἐπίθετον τοῦτο ὑπὸ πάντῃ ἀντίθετον ἔννοιαν παρ' ἡμῶν λέγεται ; Ἀπείρους λέξεις καὶ ῥήσεις δύναται τις νὰ ἀποθησαυρίσῃ παρανοουμένας μὲν εὐκόλως σήμερον ὑπὸ τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων διὰ τὴν διάφορον αὐτῶν χρῆσιν, ὀρθῶς δ' ὑπὸ τῶν ξενогλώσσων ἐκλαμβανομένας, ἅτε μὴ παρασυρομένων ὑπὸ τῆς διγλωσσίας. Ἥς ἕνεκα σήμερον ἡμεῖς ἐπιχειροῦντες νὰ γράψωμεν τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν εὐλόγως ἀμφιβάλλομεν καὶ ἐπέχομεν περὶ παντὸς καὶ περὶ τῶν ἐλαχίστων αὐτῶν εἰσέτι, βλέποντες μάλιστα ὅτι καὶ εἰ θεωρούμενοι ἐντρίβεστατοι περὶ τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα δὲν εἶνε οὐδ' αὐτοὶ ἀπηλλαγμένοι τοῦ κινδύνου τούτου. ἐν ᾧ ὁ ξένος ἑλληνομαθὴς δὲν φοβεῖται μὴ προσκρούσῃ εἰς τὸν ὑπὸ γαληνιαίαν ἐπιφάνειαν ὑπολανθάνοντα τοῦτον σκόπελον.

Ὁμοιάζομεν δηλ. πρὸς ἐπιχειροῦντα νὰ σπουδᾷ καὶ ἐκμάθῃ ὁργάνον τι μουσικὸν συστηματικῶς, ἐν ᾧ μόνος αὐτὸς πρότερον ἔνευ διδασκάλου κατήρξατο τῆς σπουδῆς αὐτοῦ. Εἶδετε πόσα προσκόμματα παρεμβάλλει ἢ κατ' ἰδίαν ἀσυστηματοποίητος καὶ ἄτεχνος ἐκείνη ἐνασχόλησις. Κατὰ τὴν ἐμολογίαν τῶν ἀγανακτούντων διὰ τοῦτο μουσικοδιδασκάλων, ὅσον καὶ ἂν μετὰ ταῦτα ἀσχοληθῇ εἰς τὴν μουσικὴν, θά ὑπολειφθῶσι τὰ ἐλαττωματικὰ ἔχνη τῆς προτέρας αὐτοῦ ἀποπείρας.

Ἐὰν λοιπὸν ἔχοντες ἐν τῇ κεφαλῇ ἡμῶν τὴν σύγχυσιν ταύτην τῶν δύο γλωσσῶν παραστῶμεν εἰς τὴν διδασκαλίαν Ἑλληνικοῦ δράματος ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλληνικῇ, τίνες αἱ ἐξ αὐτοῦ ἀποκομιζόμεναι ἐντυπώσεις ; Ἐπειδὴ καταννοῦμεν ἐλάχιστα, συγχέομεν δὲ τὰ πλείονα οὐ μόνον τῶν λυρικῶν τοῦ δράματος μερῶν, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ διαλόγου, ἐπειδὴ προσπίπτουσιν ἀήθεις καὶ εἰς τῶν ἐμπειροτέρων ἑλληνιστῶν τὰ ὥτα οἱ

πλήρεις ποιητικῶν σχημάτων δύσκολοι τοῦ ποιητοῦ στίχοι, ἀπερχόμεθα τοῦ θεάτρου μὲ πλήρη πεποίθησιν, ὅτι τὰ δράματα τῶν ἀρχαίων τραγικῶν εἶνε πλέον νεκρά, ὡς καὶ ἡ γλῶσσά των, καὶ ὅτι οὐδεμία δύναμις δύναται νὰ ἐμφυσήσῃ τὴν ζωὴν ἐκείνην, ὥστε νὰ μεταδίδῃ ἡ παράστασις αὐτῶν καὶ εἰς ἡμᾶς τὴν συγκίνησιν καὶ τὰ αἰσθήματα, ὧν ἐμπεφορημένοι οἱ παλαιοὶ Ἀθηναῖοι κατέλειπον τὰ θεατρικὰ ἐδῶλια. Οὐ μόνον δὲ τοῦτο, ἀλλ' ἐπειδὴ ἀναμνησκει ἡμᾶς τὰ σχολικὰ βάθρα, ἐφ' ὧν καὶ χρόνον καὶ νεότητα κατηναλώσαμεν πρὸς μάθησιν γλώσσης, ἧς ἐπὶ τέλους δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἀποκτήσωμεν γνῶσιν ἀξίαν τῶν κόπων ἡμῶν, ἐπειδὴ ἀναμνησκει ἡμᾶς τὴν γραμματικὴν καὶ τὸ συντακτικὸν καὶ τὴν ἀναγκαίαν μὲν, ἀλλ' ἐπιμεχθὸν ἐφαρμογὴν αὐτῶν, ἀπερχόμεθα τοῦ θεάτρου χωρὶς νὰ ἔχωμεν ἐν τῇ ψυχῇ ἡμῶν τὴν αὐτομάτως γενομένην ἐκείνην πρὸς τὸν ποιητὴν συμπάθειαν, τὸν παρασκευάσαντα δι' ἡμᾶς στιγμὰς τινας τέρψεως καὶ ἐνθουσιασμοῦ, τὸν εἰσπληροῦν ἡμᾶς εἰς τὸν κόσμον τῶν εὐγενῶν αἰσθημάτων καὶ τῆς εὐγενοῦς συγκινήσεως. Ἀντὶ τέλος νὰ συντελέσῃ ἡ θεὰ τῶν δραμάτων πρὸς στενοτέραν προσέγγισιν τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων πρὸς τοὺς προγόνους αὐτῶν ἀριστοτέχνους, τοῦναντίον ἀπομακρύνει ἐτι μᾶλλον αὐτοὺς, ὅχι διότι τὰ ἔργα ἐκείνων εἶνε ἀπρόσφορα διὰ τὴν σημερινὴν σκηνήν, ὅχι διότι ἀριστάνται ἢ ἡλλοιωθήσαν τὰ σημερινὰ ἥθη καὶ ἔθιμα ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ μὴ τέρπῃ ὅ,τι ἐκείνους ἔτερπε, μηδὲ νὰ συγκινῇ ὅ,τι ἐκείνους συνεκίνηε, οὐχί, ὡς βραδύτερον θὰ καταδειχθῇ, ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν ἀναβιβάζομεν ταῦτα ἐπὶ τῆς σκηνῆς μὲ τὸ περίβλημα ἐκεῖνο, δι' οὗ δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν σήμερον τὴν ἀξίαν αὐτῶν καὶ τὴν χάριν.

Πῶς θέλετε, κύριοι, νὰ μὴ γεννῶνται ἐν ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν τὰ προρηθέντα αἰσθήματα, ὅταν δὲν ἐννοῶμεν; Καὶ πῶς εἶνε δυνατόν νὰ ἐννοήσῃ, ὁ λόγιος ἔστω θεατὴς, τὸ ἀρχαῖον δράμα, ὡς ἐννοεῖ τὴν ἐφημερίδα του, διότι τότε καὶ μόνον τότε ἐξεγείρει τὸ ἀναγκαῖον ἐνδιαφέρον πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ διὰ τῆς παραστάσεως ἐπιδιωκομένου σκοποῦ, ὁ θεατὴς ὁ ἐμβραπτισθεὶς ἐν ταῖς νόμασι τῆς ἀρχαίας γλώσσης μόνον εἰς τὰ σχολεῖα τῆς Μίσης Ἐκπαιδεύσεως, ἀφ' οὗ οἱ ἐπαγγελλόμενοι τὴν διδασκαλίαν τῆς γλώσσης ταύτης εἶνε ἠναγκασμένοι, πρὶν ἢ μεταβῶσιν εἰς τὴν αἴθουσαν τῶν παραδόσεων, νὰ ἀνοίγωσι δύο καὶ τρεῖς ἑρμηνευτὰς τῶν ἀρχαίων ποιητῶν καὶ διὰ τῆς ἀναγνώσεως σχολίων καὶ ἑρμηνευτικῶν σημειώσεων νὰ ἐννοῶσιν ἐπαρκῶς, ἵνα μεταδίδωσιν εἰς τοὺς ἀκροατὰς αὐτῶν τὴν ἐννοιαν τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν;

Ἀφ' οὗ λοιπὸν οἱ καθ' ἑκάστην ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἐντυφῶντες καὶ πρὸς αὐτὴν προσοικειούμενοι μετὰ δυσχερείας κατανοοῦσιν ἐν τῷ θεά-

τρω καὶ μάλιστα χονδρικῶς, τῶν λεπτοτέρων νοημάτων καὶ δὴ ἐν τοῖς λυρικοῖς διαφευγόντων ἡμᾶς—τοῦτο τοῦλάχιστον συνέβη εἰς ἐμέ, —πόσος ἄρα εἶνε ὁ βαθμὸς τῆς καταλήψεως αὐτῶν παρὰ τοῖς ἀσχολουμένοις εἰς ἄλλας ἐπιστήμας! Περὶ δὲ τῶν μὴ τυχόντων ἐπαρκoῦς παιδείας οὐδὲ λόγος· διότι εἴτε ἐν τῇ Ἰνδικῇ εἴτε ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλληνικῇ γίγνεται ἡ διδασκαλία, εἶνε τὸ αὐτὸ δι' αὐτούς. Διὰ τοῦτο ἀναρίθμητοι εἶνε αἱ παρανοήσεις καὶ κωμικαὶ μάλιστα ἐν τοῖς στίχοις ἐνθα συμβαίνουσι συχναὶ ἐκθλίψεις φωνηέντων καὶ κράσεις καὶ ἐν γένει πᾶν εἶδος συναλοιφῆς, καὶ εἰς τὰς φράσεις ἐκείνας, ἐν αἷς τὸ ἀρχαῖον συγχέεται κατὰ τὴν ἐκφώνησιν πρὸς τι νέον. Διὰ πάντα λοιπὸν ταῦτα ἐπωφελὲς θὰ ἀποβῇ νὰ ἀπέχωμεν τῆς παραστάσεως τῶν ἀρχαίων δραμάτων ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ γλώσσῃ, ἐὰν θέλωμεν νὰ μὴ ἀποξενώμεθα ἔτι μᾶλλον αὐτῶν.

Μὴ ἐπηρεαζώμεθα ὑπὸ τῆς μικροφιλοτιμίας, ὅτι ἐν πολλαῖς πόλεσι τῆς ξένης ὀργανοῦνται τριαῦται πολλάκις παραστάσεις. Ἢ μίμησις αὕτη εἶνε ἐπιβλαβής. Ὁ ξένος δὲν παρασύρεται ὑπὸ τῆς διγλωσσίας. Γινώσκει μίαν μόνον Ἑλληνικὴν καὶ αὕτη εἶνε ἡ ἀρχαία. Δὲν περιποιεῖ εἰς ἡμᾶς αἰσχύνην ἢ ἐλλειψιν αὕτη. Αἶσχος δι' ἡμᾶς εἶνε ὅτι δὲν ἐπεχειρήσαμεν νὰ ἐκμεταλλευθῶμεν τὸν δραματικὸν τῆς ἀρχαιότητος πλοῦτον ἡμῶν, αἶσχος ἡμῶν εἶνε νὰ ἀναβιβάζωμεν ἐπὶ τῆς Ἑλληνικῆς σκηνῆς Μήδειαν Ἰταλικὴν καὶ νὰ παρορῶμεν τὸ ἀριστοῦργημα τοῦ Εὐριπίδου.—Ταῦτα, ὡς πρὸς τὴν γλῶσσαν.

Ἄλλ' ἄρα εἶνε δυνατόν νὰ ἀναβιβάσθωσιν ἐπὶ τῆς σημερινῆς σκηνῆς καὶ νὰ ἀρέσωσιν, ἀρέσκοντα δὲ νὰ διδῶσι πάντα ἀνεξαιρέτως τὰ ἔργα τῶν ἀρχαίων τραγικῶν;—Ὁ ἐγκύπτων εἰς τὴν μελέτην τῆς ἱστορίας τοῦ θεάτρου, τῆς ἀποτελούσης σφιγκτὴν καὶ ἀδιέσπαστον ἐνότητα, ὁ ἀνιχνεύων πάσας τὰς κατὰ τόπους καὶ χρόνους ἀλλοιώσεις αὐτοῦ, καὶ τὴν σημερινὴν αὐτοῦ κατάστασιν καὶ τὰς σημερινὰς τοῦ κοινοῦ ἀπαιτήσεις ἀναλογιζόμενος, βεβαίως θὰ πεισθῇ, ὅτι ἀδύνατον ἀπολύτως ἀποβαίνει νὰ συγκινήσῃ ἢ διδασκαλία δράματος Αἰσχυλείου. Διότι πλὴν τοῦ ὅτι εἶνε πεποιημένα ἐν ἐποχῇ, καθ' ἣν τὸ δράμα δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι ἤγε τὴν παιδικὴν αὐτοῦ ἡλικίαν ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐπιγενομένην ἀνάπτυξιν αὐτοῦ, καὶ ἔνεκα τούτου τὸ πλεῖστον μέρος ἀνήκει εἰς τὴν λυρικὴν ποιήσιν, περιορισμένης οὔσης κατὰ πολὺ τῆς δράσεως τῆς διεγερούσης τὰ αἰσθήματα καὶ τὴν συμπάθειαν τῶν θεατῶν, πλὴν τοῦ ὅτι ἡ μεγαλοπρέπεια τῶν Αἰσχυλείων δραμάτων ἢ στηριζομένη ἐπὶ τῆς μεγαλορρημονοῦ τοῦ ποιητοῦ φράσεως καὶ ἐπὶ τῆς ποικιλίας τῶν μέτρων θὰ ἀφανισθῇ διὰ τῆς εἰς τὴν νέαν Ἑλληνικὴν μεταφράσεως καὶ οὕτω θ' ἀπογυ-

μνωθῇ ὁ ποιητὴς τοῦ ἰσχυροτάτου ἐκείνου περιβλήματος τοῦ καταγοητεύσαντος ἐπὶ δεκαετηρίδας ὅλας τοὺς συμπολίτας αὐτοῦ, πλὴν, λέγομεν, πάντων τούτων, ἡ ἐπεξεργασία τῶν μύθων, τοῦ σώματος δηλ. τῆς τραγωδίας, ἐγένετο ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ χάριν θεατῶν ἐν ἀκριβεστάτῃ γνώσει διατελούντων τῆς πολιτικῆς, θρησκευτικῆς καὶ κοινωνικῆς καταστάσεως τῆς πόλεως τῶν Ἀθηναίων, ἣν εὐλόγως δὲν δύναται νὰ ἔχῃ ὁ σημερινὸς θεατὴς τῶν Αἰσχυλείων τραγωδιῶν. Διότι τὰ ἔργα τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας, ὡς καὶ πασῶν τῶν φιλολογιῶν, διαιροῦνται εἰς δύο τάξεις, α') εἰς τὰ μακρόδια ἐκεῖνα ἔργα, τὰ προσωρισμένα νὰ ζῶσι διὰ πάντων τῶν αἰώνων, τὰ προσαρμοζόμενα εἰς τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα πάντων τῶν λαῶν, τὰ διεγείροντα πανταχῶ καὶ πάντοτε τὰς αὐτὰς συγκινήσεις, ἐφ' ὅσον πάλλουσιν αἱ αὐτὰὶ καρδίαι, τὰ μηδέποτε ὑπὸ τοῦ χρόνου γηράσκοντα, ἀλλ' ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν νωπὰ, ἀκμαῖα, ἀνθηρὰ παραδιδόμενα, εἰς τὰ διεθνῆ τέλος ἔργα, καὶ δεύτερον εἰς τὰ βραχύδια καὶ τοπικὰ ἐκεῖνα ἔργα, ἅτινα ἀκμάσαντα καὶ εὐδοκίμησάντα ἐν τῇ συγχρόνῳ γενεᾷ γηράσκουσιν, εἴτε διὰ τὴν πρόσδον τῆς ἐπιστήμης ἢ τῆς τέχνης, εἴτε διὰ τὴν στενὴν αὐτῶν σχέσιν πρὸς τοὺς χρόνους, καθ' οὓς ἐποιήθησαν, καὶ παραδίδονται εἰς τὰς μεταγενεστέρας γενεὰς ὡς μαρτύρια τῆς μεγαλοφυΐας τοῦ δημιουργήσαντος αὐτὰ καὶ ὡς πολυτίμη ἱστορικὰ κειμήλια τῆς καταστάσεως τοῦ φιλολογικοῦ ἐκείνου κλάδου, εἰς ὃν ἀνήκουσιν.

Εἰς τὴν δευτέραν κατηγορίαν δύναται τις νὰ τάξῃ τὰ Αἰσχύλεια δράματα, ἅτινα καταπλήξαντα δικαίως τοὺς συγχρόνους αὐτοῦ ἐθεωρήθησαν ὑπὸ τῶν νεωτέρων γεγηρακότα καὶ προτιμήθησαν ὡς γνωστὸν τὰ τοῦ Σοφοκλέους. Εἰς ταύτην δύνανται νὰ ταχθῶσιν ἐπίσης καὶ αἱ πλεῖσται τῶν κωμωδιῶν τοῦ εὐφρεστάτου τῆς ἀρχαιότητος κωμικοῦ τοῦ Ἀριστοφάνους, ὧν ἡ ἀπὸ τῆς σκηνῆς σήμερον διδασκαλία οὐ μόνον θὰ προεκάλῃ μέτρα ἀπαγορευτικὰ τῆς Ἀστυνομίας, ἀλλὰ καὶ θὰ ἐκλόνιζεν ἐν ἡμῖν τὴν διὰ τῶν αἰώνων ἀκήρατον διελθοῦσαν φήμην τοῦ ποιητοῦ ἐπὶ μεγαλοφυΐᾳ· διότι οἱ θεαταὶ ζῶντες ἐν ἄλλῃ ἐποχῇ, διατελοῦντες ἐν ἀγνοίᾳ τῶν προσώπων καὶ τῶν συνηθειῶν καὶ τῶν θεσμῶν καὶ τῶν γεγονότων, καθ' ὧν ἀπευθύνονται οἱ εὐφρέστατοι ὑπαινιγμοί, δὲν θὰ αἰσθανθῶσιν ὅ,τι ἠσθάνοντο οἱ θεαταὶ τοῦ Ἀριστοφάνους, ἀλλὰ τῶνάντιον θὰ θεωρήσωσιν ὡς ἀνούσια βωμολοχικὰ ἔργα τὰ δημιουργήματα τῆς λεπτοτάτης ἐκείνης διανοίας. Θὰ αἰσθανθῶσι τέλος οἱ σημερινοὶ θεαταὶ τοῦ Ἀριστοφάνους ὅ,τι οἱ μετὰ πεντήκοντα ἢ ἑκατὸν ἔτη ἀναγνώσται τοῦ Σουρῆ, οἵτινες, ἂν καὶ Ρωμαῖοί, θὰ ἔχωσιν ἀνάγκην σχολίων καὶ σημειώσεων ἀπείρων πρὸς κατανόησιν τοῦ Ρωμηοῦ, ὃν εὐχε-

ρέστατα ἀντιλαμβάνεται ὁ σύγχρονος ἀναγνώστης. Διὰ ταῦτα πάντα ἡ ἐπὶ τῆς σκηνῆς αὐτῶν διδασκαλία θ' ἀποβαίνει ἀνωφελής καὶ ἀτελής, ὡς τρανότατα ἀπέδειξεν ἡ πρὸ τριῶν ἐτῶν γενομένη ἐν Παρισίαις παράστασις τῆς αῶζομένης τοῦ ποιητοῦ τριλογίας, ἣτις δὲν ἐπανελήφθη ὡς ἀποτυχοῦσα ἴσως, εἰ καὶ δι' ἀδρεσάτης δαπάνης πολυτελέστατα καὶ ἐντελέστατα παρασκευάσθησαν τὰ ἐξωτερικὰ ἐκεῖνα μέσα τὰ ἀπαραίτητα πρὸς εὐπρόσωπον παράστασιν Αἰσχυλείου ἔργου· χορός, ἱματισμός, σκηνικά, μουσική.

Διὰ τὴν σημερινὴν Ἑλληνικὴν σκηνὴν προσφερότατα εἶνε πρωτίστως μὲν τὰ δράματα τοῦ Εὐριπίδου, τοῦ κατ' ἐξοχὴν παγκοσμίῳ τοῦτου ποιητοῦ, ὅστις δὲν ἔγραψε μόνον διὰ τὸ Διονυσιακὸν θέατρον, οὐδὲ διὰ τὸν Ε' π. Χ. αἰῶνα, ἀλλ' ἐν τῇ εὐρείᾳ αὐτοῦ κεφαλῇ περιέλαβε τὸν κόσμον ὅλον, ὃν τὰ αὐτὰ πάθη μαστίζουσι καὶ οἱ αὐτοὶ πόθοι κατέχουσι, καὶ ἐγεφύρωσε διὰ τῆς μεγαλουργοῦ αὐτοῦ διανοίας τοὺς μᾶλλον ἀφισταμένους τόπους καὶ χρόνους ἀπ' ἀλλήλων. Ἀνάγκη νὰ καταστῇ γνῶριμος ἐν ἡμῖν ὁ μόνις κατ' ὄνομα γνωστὸς οὗτος ποιητής, ὅστις πρῶτος ἀνέπτυξεν εἰς τὴν δραματικὴν τέχνην τὰ πάθη τὰ συνταράσσοντα καὶ κλυδωνίζοντα τὴν ἀνθρωπίνην καρδίαν κατὰ πάντα χρόνον καὶ κατὰ πάντα τόπον, τὸν ἔρωτα δηλ. καὶ τὴν ζηλοτυπίαν, περὶ τὰ ὅποια περιστράφησαν τὰ πλεῖστα ἀριστουργήματα τῶν νεωτέρων τραγικῶν. Ἔνεκα τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ποιητοῦ τούτου δικαίως καὶ ὁ Goethe καὶ ὁ Ρακίνας ἐξ αὐτοῦ ἐδανείσθησαν τὰς ὑποθέσεις τῶν ὡραιότερων αὐτῶν δραμάτων, πιστῶς ἀκολουθήσαντες καὶ ἐν πλείστοις κατὰ λέξιν μεταφράσαντες αὐτόν. Τὸν ποιητὴν τοῦτον ὀφείλομεν ἐν πρώτοις νὰ γνωρίσωμεν, οὐ πολλὰ ἔργα ὁ ἕτερος ἀστὴρ τῆς Γερμανικῆς δραματικῆς τέχνης ὁ Σίλλερ ἐξέλεξε πρὸς μετάφρασιν προορίσας αὐτὰ διὰ τὴν σκηνὴν τῆς πατρίδος του. Ὁ ποιητής οὗτος εἶνε μὲν παλαιὸς ἀλλ' οὐχὶ καὶ πεπαλαιωμένος, διότι ἡ φύσις τῶν αἰσθημάτων τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας δὲν μεταβάλλεται, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ Γάλλος κριτικός, ἀλλὰ μόνον ὁ τρόπος τῆς ἐκδηλώσεως αὐτῶν· οὐδέποτε δὲ δύναται νὰ θεωρηθῇ πεπαλαιωμένη ἡ τέχνη ἢ ἐξικομένη εἰς τὸν κολορῶνα τῆς τελειότητος αὐτῆς. Διὰ τοῦτο οἱ Παρισινοὶ, τοὺς ὁποίους κατὰ πάντα θεωροῦμεν *plus lancés dans la mode* καὶ μιμούμεθα, μετ' εὐλαθείας καὶ συγκινήσεως θεῶνται πολλάκις κατ' ἔτος ἀναδιδασκόμενα δράματα τοῦ Εὐριπίδου καὶ τοῦ Ρακίνα, ὧν τινα εἶνε ἀντιγραφή τῶν Εὐριπιδείων. Τὰ ἔργα τοῦ ποιητοῦ τούτου καταλλήλως διασκευαζόμενα θὰ ἐμπόισιν ἡμῖν τὸ ἔρρητον ἐκεῖνο καὶ γλυκὺ τῆς τέχνης αἶσθημα, θὰ ἀναπτύξωσι πρὸ ἡμῶν τὰς ἐπὶ πολλῶν ζητημάτων σκέψεις τοῦ ἐξόχου τῶν

τραγικῶν, θὰ μᾶς καταστήσωσι θεατὰς κατὰ τὴν ὡραίαν ρῆσιν συγ-
 χρόνου φιλολόγου¹ αὐτῆς ἐν τῷ δράματι γιγνομένης διαμάχης τῶν ἀν-
 θρωπίνων αἰσθημάτων καὶ παθῶν, θὰ μᾶς ἀναβιβάσωσιν ἐπὶ τῆς φοβε-
 ρᾶς ἀλλὰ καὶ ὑψηλῆς κονίστρας, ἐφ' ἧς παλαίει καὶ ἀγωνίζεται ἡ ἠθι-
 κὴ τοῦ ἀνθρώπου ἐλευθερία, ἥτις καὶ νικωμένη νικά καὶ καταπίπτουσα
 ἀνεγείρει καὶ ἀνυψοῖ τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν καὶ καρδίαν», θὰ ἐμ-
 πνεύσωσιν εἰς ἡμᾶς τὴν πεποίθησιν, ἧς δυστυχῶς εἴμεθα τέλειον ἐστε-
 ρημένοι, ὅτι τὸ δράμα οὐ μόνον ἐδημιουργήθη, ἀλλὰ καὶ ἐτελειοποιήθη
 ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ, θὰ δονήσῃ τὰ μυχιαίτατα τῆς καρδίας ἡμῶν, θὰ
 μᾶς φοβήσῃ, θὰ διαγείρῃ ἐν ἡμῖν τὸν ἔλεον καὶ θὰ κινήσῃ τὰ δάκρυα
 ἡμῶν, ὅπως ἐν Παρισίοις κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ρακίνα λέγοντος ἐν
 τῷ προλόγῳ τῆς Ἰφιγενείας αὐτοῦ ἐν Αὐλίδι «Μετ' εὐχαριστήσεως
 ἀνεγνώρισα ἐκ τοῦ ἀποτελέσματος, ὅπερ παρήγαγεν ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου
 θεάτρου ἡ μίμησις τοῦ Εὐριπίδου, ὅτι ἡ ὀρθὴ τῶν πραγμάτων ἀντίλη-
 ψις εἶνε ἡ αὐτὴ εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας. Ἡ Παρισινὴ καλαισθησία
 ὑπῆρξε σύμφωνος πρὸς τὴν Ἀθηναϊκὴν· οἱ θεαταί μου συνεκινήθησαν
 ἐκ τῶν αὐτῶν πραγμάτων, ἅτινα ἐκίνησαν ἄλλοτε εἰς δάκρυα τὸν σε-
 φώτατον τῆς Ἑλλάδος λαόν, κ.λ.π.»

Εἰς τὸν Εὐριπίδην λοιπὸν ἄς παραχωρηθῶσι τὰ πρωτεῖα ἐπὶ τῆς ση-
 μερινῆς σκηνῆς καὶ κατὰ δεύτερον λόγον εἰς τινὰ τῶν δραμάτων τοῦ
 Σοφοκλέους. Διότι, ἐὰν ὁ Εὐριπίδης διὰ τῶν φιλοσοφικῶν ἀνατομι-
 κῶν τῆς καρδίας ἀνιχνεύσεων συνταράττει τὴν ψυχὴν τοῦ θεατοῦ,
 ὁ Σοφοκλῆς διὰ τῆς δραματικῆς οἰκονομίας εἰς ἣν ἐδείχθη ἀριστοτέχνης
 ἀπαράμιλλος καὶ ἀνυπερβλήτος, διὰ τῆς² ἀδιάσπτου καὶ φυσικωτάτης
 διὰ περιπετειῶν καὶ ἀναγνωρίσεων ἀπρόπτων ἐπεξεργασίας τοῦ μύθου
 διὰ τῆς καὶ μέχρι τῶν ἐλαχίστων λεπτομερειῶν ἐντεχνοτάτης αὐ-
 τοῦ δέσεως καὶ λύσεως τοῦ μύθου» κατορθοῖ νὰ συγκρατῇ ἐν διηνεκεῖ
 ἀνησυχίᾳ τὴν ψυχὴν ἡμῶν, διάζει τοὺς θεατὰς αὐτοῦ ἐναγωνίως νὰ
 παρακολουθῶσι τὴν τύχην τῶν ἡρώων ἐν τοῖς δράμασιν αὐτοῦ, νὰ συμ-
 πάσχωσι καὶ νὰ ὑπαισέρχωνται ὡς ἄνθρωποι εἰς τὴν θέσιν τῶν πασχόν-
 των προσώπων.

Περὶ τὰς δύο δεκάδας ἐκλεκτῶν δραμάτων τῶν δύο τούτων τραγι-
 κῶν δύνανται νὰ κοσμήσωσι τὸ δραματολόγιον τοῦ Ἑλληνικοῦ θεάτρου
 καὶ νὰ ἀντικαταστήσωσι κατὰ τρόπον Ἑλληνικόν, κατὰ τρόπον ἐθνικόν
 πολλὰ τῶν ξενογλώσσων, ὧν τὸ κακόζηλον ἄρχεται ἐξ αὐτῆς τῆς ἐπι-
 γραφῆς αὐτῶν.

¹ Βερναρδάκη, εἰσαγωγή Φοινισσῶν, σελ. 146'.

² Αὐτόθι, σελ. πβ'.

Ἀλλὰ πῶς δύνανται τὰ δράματα ταῦτα νὰ παρουσιασθῶσι πρὸ ἡμῶν μὲ τὸ νέον αὐτῶν ἔνδυμα, ὥστε νὰ μὴ ἀλλοιωθῶσι μὲν τὰ πρῶτα καὶ κύρια αὐτῶν συστατικά, νὰ ἱκανοποιήσωσι δὲ ἐπαρκῶς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς σημερινῆς σκηνῆς;

Εἰ καὶ συναισθανόμεθα, ὅτι ἡ ἀπόκρισις εἰς τοιοῦτον ἐρώτημα εἶνε λίαν τολμηρὰ καὶ παρακεκινδυνευμένη, διότι θέον νὰ ἔχη τις πρὸς τοῦτο ἐν ἑαυτῷ καὶ δραματικὴν εὐφυΐαν συνδεδεμένην μεθ' ἑλληνομαθείας, οὐχ ἦτον πεπεισμένος, ὅτι ἡ ἀνακίνησις τοιούτου ζητήματος, ἔστω καὶ ἂν ἡ ἡμετέρα γνώμη ἀποδοκιμασθῇ, δὲν θὰ ἀποβῇ ἀνωφελὴς, τολμῶμεν δι' ὀλίγων νὰ διαλάβωμεν περὶ τοῦ θέματος τούτου.

Ἀνάγκη λοιπὸν πρῶτον τὸ δράμα νὰ παραφρασθῇ εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς γλῶσσαν, εἴτε ἑμμέτρως εἴτε καὶ λυομένου τοῦ μέτρου. Ἐπειδὴ τὸ ζήτημα τῆς σημερινῆς γλώσσης εἶνε τοσοῦτον ἀκανθώδες καὶ πεπλεγμένον, ἑκατέρου δὲ τῶν ἀδιαλλάκτως μαχομένων στρατοπέδων προμαχοῦσιν ἀκαταμάχητοι ἀριστεῖς, δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ ὁμολογήσωμεν ὅτι ὁκνοῦμεν καὶ ἀπλῶς νὰ διανοηθῶμεν αὐτό, πολὺ δὲ μᾶλλον νὰ ἐξενέγκωμεν οἰανδῆποτε γνώμην. Ὡς πρὸς τὸ μέτρον ἡ τήρησις αὐτοῦ καὶ μὲν ὑπαγορεύεται ὑπὸ λόγων καθαρῶς τεχνικῶν, δι' ὃ οἱ ἐπιφανέστατοι τῶν νεωτέρων δραματικῶν ἐν τοῖς πλείστοις αὐτῶν ἔργοις κατὰ μίμησιν τῆς ἀρχαιότητος ἐποίησαν ἑμμετρα τὰ ἔργα των, ἀλλ' ἡ λύσις πάλιν αὐτοῦ εἶνε συμφωνοτέρα πρὸς τὴν φύσιν. Ἐν τῇ πεζῇ τραγωδίᾳ ὁ λόγος ἀποβαίνει ζωηρότερος, ἐλαστικώτερος, περιπαθέστερος καὶ φυσικώτερος, ἐπειδὴ, λυομένων τῶν δεσμῶν, ὁ ποιητὴς δὲν ἀναγκάζεται νὰ τροποποιήσῃ τὰς ἐννοίας αὐτοῦ ἢ νὰ κανονίσῃ τὴν σειρὰν αὐτῶν ἀναλόγως τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ μέτρου, ἀλλὰ στρέφων πᾶσαν τὴν προσοχὴν αὐτοῦ περὶ ταύτας, καὶ σαφέστερος οὕτω καθίσταται καὶ μὲ δύναμιν μείζονα περιβάλλει τὰς ἐκφράσεις αὐτοῦ. Ἐν τῇ ἀρχαιότητι βεβαίως εἶχε λόγον ἡ ἑμμετρος ἐπὶ τῆς σκηνῆς ποίησις. Τὸ μέτρον ἦτο ἐν τῶν κυρίων ὀργάνων τῶν συντελούντων πρὸς ἀνάδειξιν τῶν ἐννοιῶν. Διὰ τῆς διαστολῆς τῶν διαφόρων χρόνων καὶ τῆς ποικίλης αὐτῶν μίξεως ἐγεννᾶτο μουσικὴ τις ἁρμονία, συμβάλλουσα πρὸς ἑξάρσιν μὲν τοῦ περιεχομένου, ἐξωράϊσιν δὲ τῆς μορφῆς. Τὸ μέτρον λοιπὸν ἔτερπεν ὁ ἀκροατὴς εἰσέδυεν εἰς τὸ βάθος πασῶν τῶν ἐκφάνσεων αὐτοῦ. Διότι τὸ μέτρον ἦτο ἀντιληπτόν. Καὶ σήμερον ἐπὶ τῆς σκηνῆς δύναται νὰ θέλῃ ἡ ἑμμετρος ἀπαγγελία, ἀλλὰ πρὸς τοῦτο ἀνάγκη ὁ στίχος νὰ εἶνε οὕτω πεποιημένος, ὥστε νὰ γίγνηται διάκρισις κατὰ τὴν ἐκφορὰν αὐτοῦ τοῦ εἶδους τοῦ μέτρου καὶ νὰ διαστέλλωνται εὐκρινῶς οἱ πόδες ἀπ' ἀλλήλων. Ἀνάγκη δηλ., ἵνα κατὰ τὴν ἀπαγγελίαν διακρίνωμεν τοὺς στίχους ἀπ' ἀλλήλων σήμερον,

νὰ ἐμπερικλείηται τοῦλάχιστον ἐν ἐκάστῳ διστίχῳ ἔννοια αὐτοτελής. Ἀλλὰ τοῦτο παρέχει μεγίστην δυσχέρειαν, καὶ διὰ τοῦτο ἐν τῶν σπουδαιοτάτων ἐλαττωμάτων τῶν νεωτέρων δραματικῶν, ὅσοι ἔγραψαν ἢ μετέφρασαν ἐν ἐμμέτρῳ λόγῳ, εἶνε ἢ κακὴ τοῦ στίχου κατασκευή, δι' ἣν, ὅπως γίγνηται ἀντιληπτὴ ἡ ἔννοια τῶν ὑπ' αὐτῶν λεγομένων, ἀναγκάζεται εὐλόγως ὁ ἠθοποιὸς νὰ ἀπαγγέλλῃ οὕτως, ὥστε ἡ ποίησις νὰ μεταβάλληται εἰς πεζὸν λόγον ἀφύσικον, πλήρη μεταθέσεων λέξεων γιγνομένων χάριν τοῦ μέτρου, πλήρη σχημάτων καὶ τρόπων λεκτικῶν, οἵτινες φαίνονται ἀφόρητοι εἰς τὴν ἀκροατὴν, νομίζοντα ὅτι ἐν πεζογραφίᾳ κακοζήλως ἐτολμήθη ὅ,τι ἐν τῇ ποιήσει εἶνε μολις ἀνεκτόν. Ἀλλὰ καίπερ πάντων τούτων τῶν ἐμποδίων ἐπιπροσθύντων εἰς τὴν ἐμμετρον διασκευήν, οὐχ ἥττον πρέπει νὰ δοθῇ ἀπόλυτος ἐλευθερία εἰς τὴν καλαισθησίαν τοῦ διασκευαστοῦ, εἴτε διότι δύναται ἑκτακτὸς τις στιχουργικὴ δεινότης νὰ ὑπερβῇ πάντα τὰ μνημονευθέντα κωλύματα, καὶ διότι μάλιστα μέρη τινὰ Ἑλληνικῶν τινῶν τραγωδιῶν ἀπαιτοῦσιν ἀναγκάως τὴν ποίησιν. Ἐξαιροῦνται δὲ βεβαίως παντὸς λόγου λυρικά τινὰ μέρη (δὲν πρόκειται περὶ τῶν χορικῶν), ἅτινα εὖ μόνον πρέπει νὰ περιβληθῶσι τὸ ποιητικὸν ἔνδυμα, ἀλλὰ καὶ νὰ μελοποιηθῶσιν, ὡς π. χ. ὁ παρ' Εὐριπίδῃ ὕμνος τοῦ ἀγνοῦ καὶ μισέρωτος Ἴππολύτου καὶ τῶν συντρόφων αὐτοῦ πρὸς τὴν Ἀρτεμιν. — Καὶ ταῦτα μὲν ὡς πρὸς τὸ μέτρον.

Ἐν τοῖς πλείστοις τῶν Εὐριπιδείων μάλιστα δραμμάτων προτάσσονται πρόλογοι μακροί, δι' ὧν ὁ ποιητής, ἀφηγούμενος πάντα τὰ μέχρι τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐν τῇ τραγωδίᾳ δράσεως προηγηθέντα γεγονότα, εἰσάγει τὸν θεατὴν εὐθὺς ἀπ' ἀρχῆς εἰς τὴν ὑπόθεσιν. Οἱ πρόλογοι οὗτοι θεωροῦνται σήμερον περιττοὶ καὶ ἀνείκεισι εἰς τὸ δράμα, τὸ διὰ τῆς δράσεως ἐξαίρομενον, ἢ κάλλιον θεωροῦνται ὡς ὑπεξαίρεσις τῶν δικαιωμάτων τῶν προσώπων τοῦ δράματος. Πολλοὺς δὲ τῶν προλόγων τούτων ἀπαγγέλλουσι πρόσωπα, ἅτινα θὰ ἦτο δύσκολον σήμερον νὰ παρασταθῶσι. Τίς π. χ. ἠθοποιὸς θὰ τολμήσῃ νὰ ὑποδυθῇ τὴν Ἀφροδίτην ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ Ἴππολύτου; Καὶ τίς θεατῆς δὲν θὰ ἐγέλα σήμερον ἀκούων «εἶμαι ἢ φοβερά καὶ περιώνυμος ἐν θεοῖς τε καὶ ἀνθρώποις θεά» καὶ βλέπων πρὸ ἑαυτοῦ πᾶν ἄλλο ἢ ὁμοίωμα τῆς κροτοφόρου τοῦ Ἔρωτος μητρός;

Ἐν τῇ ἀρχαιότητι ὡκονομοῦντο πάντα ταῦτα διὰ τῶν προσώπων· ἀλλὰ σήμερον;

Οἱ πρόλογοι οὗτοι ἔδωκαν ἀφορμὴν εἰς τοὺς παμπληθεῖς τοῦ ποιητοῦ ἐχθροὺς εἰς λοιδωρίαν καὶ εἰς ἐξευτελισμὸν τῆς ποιήσεως αὐτοῦ. Διότι

οὐδείς ποιητής, ὡς ὁ Εὐριπίδης, ἔσχε τοσούτους ἐχθρούς καὶ ἐχθράς ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος μέχρι σήμερον. Ἀλλὰ καὶ οὐδείς ἔσχε τηλικούτους ὑπερασπιστάς, ὅσον ὁ πανταχόθεν πολεμούμενος οὗτος τραγικός. Ἐπειδὴ πλεῖστα καὶ ἀντίθετα περὶ τῶν προλόγων τούτων ἐλέχθησαν καὶ ἐγράφθησαν, ἱκανὸν μὲν ἐνταῦθα εἶνε νὰ γείνη λόγος μόνον περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν δύναται νὰ μεταχειρισθῇ αὐτοὺς ὁ διασκευαστής, οἱ δὲ περιεργότεροι δύνανται νὰ ἴδωσιν ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τῆς ὑπὸ τοῦ κ. Βερναρδάκη γενομένης ἐκδόσεως τῶν Φοινισσῶν, σαφέστατα ἐκτιθεμένας τὰς ἀντιθέτους γνώμας. Τινὲς μὲν λοιπὸν τῶν προλόγων τούτων δύνανται νὰ μένωσιν ἐν τῇ διασκευασθησομένῃ τραγωδίᾳ ἐπίσης ὡς πρόλογοι, ὡς ἔχοντες τοιαύτην σχέσιν πρὸς τὸ ὅλον δράμα, ὥστε οὐ μόνον δὲν ἀφαιροῦσι τὸ μετὰ ταῦτα ἐνδιαφέρον τοῦ ἀκροατοῦ, ἀλλὰ τούναντίον ἐξεγείρουσι μᾶλλον αὐτὸ καὶ προπαρασκευάζουσι π. χ. ὁ πρόλογος τῆς Μηδείας, τοῦ Ἰππολύτου, τῆς Ἡλέκτρας κλπ. αἱ ἐκ δὲ τῶν ἀπαγγελλόντων προσώπων προκύπτουσαι δυσχέρειαι αἴρονται διὰ τῆς τελειότητος τῆς σκηνικῆς τέχνης· ἄλλοι δ' ὅμως, ὡς π. χ. τῆς Ἰφιγενείας ἐν Ταύροις, τῆς Ἐκάβης κλ., πράγματι ἀνοικονόμητοι ὄντες καὶ προσμοιάζοντες πρὸς ἄσκοπον καὶ ψυχρὰν προδιήγησιν, πρέπει παντάπασι κατὰ τὴν διασκευὴν νὰ ἀφαιρεθῶσιν, οἰκονομουμένης καταλλήλως τῆς ἀρχῆς τοῦ δράματος, αἱ δ' ἐν αὐτοῖς περιεχόμεναι ἀναγκαῖαι πρὸς ἐντελῆ κατανόησιν εἰδήσεις ἢ γνώμαι νὰ παρεμβάλλωνται προσφόρως εἰς τὸν ἐπερχόμενον διάλογον οὕτως, ὥστε νὰ μὴ φαίνεται οὐδὲν ἐν αὐτοῖς παρείσακτον.

Ἄλλη δυσχέρεια, καθ' ἧς ἔχει νὰ παλαίσῃ ὁ διασκευαστής, εἶνε ἡ λύσις ἐν ταῖς πλείσταis τῶν τοῦ Εὐριπίδου τραγωδιῶν. Γνωστὸν ὅτι ὁ τραγικός οὗτος, εἴτε μὴ δυνάμενος, ὡς λέγουσιν οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ, νὰ ἐφεύρῃ λύσιν καταλλήλῃ καὶ σύμφωνον πρὸς τὸ ὅλον δράμα, εἴτε, ὡς λέγουσιν οἱ ὑπερασπισταὶ αὐτοῦ, μὴ ἀποδεχόμενος τὴν ὑπὸ τῆς παραδόσεως περισωθεῖσαν ἑκάσιν τῶν ἐν τῷ δράματι ἐξελιχθέντων γεγονότων, ἐπεκαλεῖτο τοὺς θεοὺς, ὅπως ἐπιθέσωσι τέρμα εἰς τὴν τραγωδίαν αὐτοῦ, φέροντες συγχρόνως αὐτοὶ καὶ ὅλην τὴν ἠθικὴν εὐθύνην. Ἐνεκα τούτου μετὰ τὸ πέρας τῆς δράσεως ἀκολουθεῖ συνήθως ἄτονος πῶς διάλογος, ὅστις ψυχραίνει τὴν ἐκ τῆς συγκινήσεως θερμανθεῖσαν ψυχὴν καὶ χαλαρώνει τὴν ἐκ τῆς σφοδρότητος τῆς δράσεως προκληθεῖσαν κατάπληξιν. Ἐν Μηδείᾳ π. χ. μετὰ τὸν φόνον τῶν τέκνων ἐπακολουθεῖ ἐριστικός διάλογος μεταξὺ ταύτης καὶ τοῦ Ἰάσονος, ὃν, ἵνα ἀποφύγῃ ὁ Decanall, παρὰ τὴν παράδοσιν καὶ παρὰ τὸν χαρακτῆρα τῆς Μηδείας ποιεῖ ταύτην αὐτεκτενοῦσαν, ἵνα περατώσῃ τὸ δράμα αὐτοῦ συμφώνως

πρὸς τὰς νεωτέρας ιδέας. Ὡς πρὸς τοῦτο ὁ διασκευαστής, χωρὶς νὰ ἀποστῇ πολὺ τοῦ πρωτοτύπου, δύναται νὰ συμπυκνῇ τὰ μετὰ τὴν δράσιν λεγόμενα, οὕτως ὥστε οὐ μόνον νὰ μὴ χαλαρωθῇ ἢ ἐκ τῶν ἐπεισοδίων ἐντύπωσις ἀλλὰ καὶ νὰ ἐνισχυθῇ, συγχρόνως δὲ νὰ διατηρήσῃ καὶ τοῦ ποιητοῦ τὸ καθολικὸν τῆς κατασκευῆς σχέδιον. Ὡς πρὸς τὴν ἐμφάνισιν δὲ τῶν θεῶν ἢ τῶν ἡρώων, καὶ ἡ σημερινὴ ἐπὶ σκηνῆς καλῶς διεσκευασμένης παράστασις αὐτῶν δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἔχουσα τι τὸ τολμηρὸν ἢ τὸ ἀπίθανον, ἀφ' οὗ, ὡς γνωστὸν, ἐν τῷ προλόγῳ μὲν τοῦ Φάουστ ὁ Goethe καταβιβάζει ἐπὶ τῆς σκηνῆς τὸν Παντοκράτορα ἀπὸ τοῦ δυσθεωρήτου ὕψους, εἰς δ' ἀνεβίβασεν αὐτὸν ὁ Χριστιανισμός, ἐν αὐτῷ δὲ τῷ δράματι εἰσάγει ὡς κύριον πρόσωπον δρῶντα τὸν Σατανᾶν. Ἡ σκηνικὴ σκευασία δύναται νὰ καταστήσῃ εἴτε σοβαρὰ καὶ σπουδαῖα καὶ πιθανά, εἴτε γελοῖα καὶ κωμικὰ καὶ ἀπίθανα τὰ τολμηρὰ ταῦτα ἐγχειρήματα τῶν δαιμονίων πνευμάτων.

Ἄλλ' ἡ μεγίστη πασῶν τῶν δυσχερειῶν ἐν τῇ διασκευῇ τῶν ἁρχαίων τραγωδιῶν, καθ' ἧς πόλυς πόνος καὶ ἐπιμέλεια ἀπαιτοῦνται, εἶνε τὰ χορικά. Ὁ χορὸς ὡς γνωστὸν ὑπῆρξεν ὁ πυρὴν τῆς ἀναπτύξεως τοῦ δράματος. Διὰ τοῦτο ὅσον ἀνερχώμεθα εἰς τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, τοσοῦτον μακρότερα ἀπαντῶμεν τὰ λυρικὰ στοιχεῖα· ἐν ᾧ τὸ ὑναντίον ἢ ἀνάπτυξις τῆς ἐν τῷ δράματι δράσεως φυσικῶς περιέστελλε τὸν λυρισμὸν καὶ τέλος ὑπῆρξεν ἐποχὴ, καθ' ἣν τὰ ἐπεισόδια ἐκυριαρχήσαν καθ' ὁλοκληρίαν ἐν τῷ δράματι, τὰ δὲ χορικά εἰσῆγοντο μὲν, ἀλλ' ὡς παρείσαντα οὕτως εἰπαῖν λυρικὰ στοιχεῖα. Πρῶτος δὲ ὁ Εὐριπίδης προεχάραξε τὴν νέαν ταύτην ὁδόν, ἀποκόψας ἐν τισι τῶν τραγωδιῶν αὐτοῦ πάντα δεσμὸν συνέχοντα τὴν ἐρχήστραν μετὰ τῆς σκηνῆς. Πρῶτος δὲ ἡλ. ὁ Εὐριπίδης ἐποίησε διάφορα χορικά ἔσματα οὐδεμίαν σχέσιν ἔχοντα πρὸς τὴν ὑπόθεσιν τοῦ δράματος, γενόμενος οὕτως εἰπεῖν ὁ πρόδρομος τῆς νεωτέρας φάσεως τῆς τραγωδίας. Διότι, παραλείποντες πάντα λόγον περὶ τῶν Ρωμαίων, οἵτινες εἰς τὴν ποίησιν ἔσχον ὡς προπλάσματα τὰ Ἑλληνικὰ πάντοτε ἔργα, κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους παρατηροῦμεν ὅτι ἡ προσοχὴ τῶν ποιητῶν ἐστράφη ἀμέριστος πρὸς τὴν δράσιν, οἱ δὲ χοροὶ παντάπασιν ἐξέλιπον. Εἶνε ἀληθές ὅτι πολλάκις ἐγένετο ἀπόπειρα πρὸς ἀποκατάστασιν τοῦ χοροῦ ἐν τῇ τραγωδίᾳ. Οὕτως ἐν Γαλλίᾳ μὲν ὁ πατὴρ τῆς Γαλλικῆς τραγωδίας, ὁ Hardi, εἰσήγαγε χορὸν ἐν τισι τῶν δραμάτων αὐτοῦ, ἀλλὰ βλέπων τὴν ψυχρὰν ὑποδοχὴν, ἧς ἐτύγχανεν ἡ ἀναδρομὴ αὕτη εἰς τὸ παρελθόν, ἠνάγκασθη νὰ ἐμφανίσῃ, τὸ ὠραιότερόν του ἔργον, τὸν Κοριολανόν, ἄνευ χοροῦ. Ὁ Ρακίνας πάλιν ἐμβεβαπτισμένος ἐν τῇ κολυμβήθρᾳ τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος, ἐπειρά-

θη ἐν τῇ Esther καὶ Athalie νὰ ἀποκαταστήσῃ τὸν Ἑλληνικὸν χορόν, ποιήσας διάφορα ἄσματα φαλλόμενα ἐν ἐκείνῳ μὲν τῶν δραμάτων ὑπὸ χοροῦ νεανίδων Ἰσραηλιτίδων, ἐν τούτῳ δὲ ὑπὸ χοροῦ νεανίδων τῆς φυλῆς τοῦ Λευί. Πλὴν δὲ τῶν δύο τούτων τραγωδιῶν οὐδαμῶς ἀλλαχοῦ τοῦ ἐμπνευσμένου τούτου Ἑλλήνος Γαλάτου ἀναφαίνεται ὁ χορός. Καὶ ἄλλοι ἐπίσης Γάλλοι, ὡς ὁ Βολταῖρος εἰς τὸν Οἰδίπεδά του, ὁ Σατω-βριάνδος εἰς τὸν Μωϋσῆν του, ὁ Ozaneaux εἰς τὴν τελευταίαν ἡμέραν τοῦ Μεσολογγίου καὶ ὁ Ponsard εἰς τὸν Ὀδυσσεά του καὶ ἄλλοι εἰσήγαγον χορούς.

Ἐν Ἀγγλίᾳ δὲ ὁ Σαίξπηρ ἐν τῷ Μάκβεθ ἐπειράθη τὸ αὐτὸ καὶ ἐν Ἰταλίᾳ ὁ Torelli εἰς τὴν Μερόπην του, καὶ ἐν Γερμανίᾳ ὁ Σίλλερ εἰς τὸ δράμα «Die braut von Messena» καὶ ἄλλοι. Ἀλλὰ μὲ ὅλην τὴν ἀπόπειραν ταύτην, εἰ καὶ πολλὰ ἐκ τῶν χορικῶν τούτων εὐδαιμόνησαν, ἐν τούτοις δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπικρατήσῃ ὁ χορός, διότι, καθ' ὅλου εἰπεῖν, ἡ νεωτέρα σκηνὴ δὲν ἐκρίθη πρόσφορος πρὸς ἀνάπτυξιν αὐτοῦ. Ἐκ τούτου καὶ ὁ Σαίξπηρ κατέλιπε τὴν ἰδέαν ταύτην καὶ ὁ Σίλλερ· διότι εἰς οὐδὲν τῶν μετὰ ταῦτα ποιηθέντων ἔργων αὐτοῦ εὐρίσκομεν τὸν χορόν. Ἀγνοοῦμεν δὲ ἂν καὶ ὁ Ρακίνας θὰ ἐπραττεν ὅ,τι καὶ ὁ Σίλλερ, διότι ἡ Esther καὶ ἡ Athalie εἶνε χρονολογικῶς τὰ τελευταῖα δράματα τοῦ ποιητοῦ τούτου. Ἀλλ' ἂν κρίνωμεν ἐκ τοῦ φαινομένου, ὅτι εἰς οὐδὲν τῶν Ἑλληνικῶν αὐτοῦ δραμάτων ὑπάρχει χορός, οὔτε εἰς τὴν Ἀνδρομάχην, οὔτε εἰς τὴν Φαίδραν, οὔτε εἰς τὴν Ἰφιγένειαν, οὔτε εἰς τοὺς «Ἐχθροὺς ἀδελφούς», ὅπερ εἶνε διασκευὴ τῶν Φοινισσῶν τοῦ Εὐριπίδου, δυνάμεθα νὰ εἰκάζωμεν ὅτι καὶ ἡ γνώμη τοῦ ποιητοῦ τούτου δὲν ἦτο γενικῶς ὑπὲρ τῆς εἰσαγωγῆς χορῶν εἰς παντὸς θέματος τραγωδίαν.

Ἐπῆλθε πολλάκις εἰς τὸν νοῦν τοῦ ποιητοῦ, ὡς ἐκτίθεται ὑπ' αὐτοῦ ἐν τῷ προλόγῳ τῆς Esther, ἡ σκέψις ἀνὰ συνδέσῃ ὡς ἐν ταῖς ἀρχαίαις Ἑλληνικαῖς τραγωδίαις τὸν χορόν καὶ τὸ ἔσμα μετὰ τῆς δράσεως, ἀλλ' ἔμεινεν ἀπλῆ σκέψις ἐν τοῖς μνημονευθεῖσιν Ἑλληνικαῖς αὐτοῦ ἔργοις. Ἐν τῇ Esther καὶ Athalie ἀληθῶς ἐπραγματοποίησε τὴν σκέψιν ταύτην, ἀλλ' ὅπως τυχαίως, ἢ κάλλιον, διότι παρέσχεν εἰς αὐτὸν ἕδαφος τὸ θέμα τοῦ δράματος καὶ ὁ σκοπὸς τῆς ποιήσεως αὐτοῦ.

Τὰ δύο δηλ. ταῦτα δράματα ἐποιήθησαν ὑπ' αὐτοῦ, ἵνα διδαχθῶσιν ὑπὸ τῶν νεανίδων τῶν φοιτησῶν ἐν τῇ περιφήμῳ σχολῇ τοῦ Saint-Cyr. Ὁ Ρακίνας παρεκλήθη ὑπὸ τῆς Madame de Maintenon νὰ ποιήσῃ ἐπὶ τινος θρησκευτικοῦ καὶ ἠθικοῦ θέματος ποίημά τι ἐμπεριέχον τὸ ἔσμα συγκεκρασμένον μετὰ τῆς διηγήσεως, νὰ εἶνε δὲ ταῦτα συν-

δεδεμένα διά τινος πράξεως, ὅπως ἔνθεν μὲν ζωηρότερον καταστῇ, ἔνθεν δὲ ἀποδοῇ ὀλιγώτερον μονότονον.

Τὸ ἄσμα λοιπὸν ὑπῆρξεν ἡ ἀφορμὴ καὶ ὁ σκοπὸς τῶν τραγωδιῶν τούτων, διότι διὰ τῶν ἀσμάτων τούτων ἐξυμναῖτο τὸ θεῖον, εἰς ὃ κυρίως ἀπέβλεψαν οἱ διευθύνοντες τὴν σχολήν.

Ὡς συμπέρασμα λοιπὸν δυνάμεθα νὰ ἐξαγάγωμεν ὅτι ὁ Ρακίνας εἶχε μὲν σκοπὸν νὰ εἰσαγάγῃ χορὸν εἰς τὴν τραγωδίαν, ἀλλὰ πάντα τὰ θέματα καὶ αὐτὰ ἔτι τὰ Ἑλληνικὰ ἐθεωρήθησαν ὑπ' αὐτοῦ πρὸς τοῦτο τότε ἀπρόσφορα. Μόλις δὲ τῆς μνημονευθείσης εὐκαιρίας ἐπιλαβόμενος ἐπραγματοποίησε τὴν σκέψιν αὐτοῦ.

Τοιαύτην λοιπὸν τύχην ἔσχον αἱ ὑπὲρ τοῦ χοροῦ ἀπόπειραι. Τί λοιπὸν ὀφείλει νὰ πράξῃ σήμερον ὁ διασκευαστὴς τῶν ἀρχαίων δραμάτων χάριν τῆς νεωτέρας Ἑλληνικῆς σκηνῆς;

Εἵπομεν ἐν ἀρχῇ, ὅτι σκοπὸς τῆς διασκευῆς τῶν Ἑλληνικῶν δραμάτων εἶνε νὰ ἀρέσωσι κατὰ τὴν διδασκαλίαν αὐτῶν εἰς τὸ Ἑλληνικὸν κοινὸν καὶ ἀρέσκοντα νὰ διδάξωσιν ἡμᾶς, καὶ νὰ μὴ περιορῶμεν ἐπομένως καταβιβρωσκόμενον ὑπὸ τῆς κόνεως τὸν προγονικὸν ἡμῶν πλοῦτον, ἀλλὰ νὰ ἐκμεταλλευθῶμεν καὶ χρησιμοποιήσωμεν αὐτόν, ἀναγράφοντες ὡς κορωνίδα ἐν τῷ Ἑλληνικῷ δραματολογίῳ τοῦ νέου μας θεάτρου τὰ ἔργα τῆς ἀρχαιότητος. Πρὸς ἐκπλήρωσιν λοιπὸν τοῦ σκοποῦ τούτου ὀφείλομεν νὰ μὴ φεισθῶμεν οὐδεμιᾶς ἀναγκαίας καινοτομίας. Μὴ ὀκνήσωμεν πρὸ τῆς σκέψεως ὅτι ἐπιβάλλομεν χεῖρα βέβηλον ἐπὶ τῶν ἱερῶν τῆς ἀρχαιότητος κειμηλίων. Ἀναγκαῖον, χάριν τῆς ὅλης ιδέας, χάριν τοῦ ὅλου, νὰ θυσιάσωμέν τινα τῶν καθ' ἕκαστον. Ἀντὶ νὰ κεῖνται ἄχρηστα καὶ ἀφανῆ ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῶν λογίων τὰ ἀρχαῖα δράματα καὶ νὰ ὑπολαμβάνωνται μάλιστα ὡς σχολαστικοὶ οἱ καὶ τὰ ὀνόματα τῶν ποιητῶν τολμῶντες νὰ προφέρωσιν, εἶνε πολὺ προτιμότερον νὰ ἐξορυχθῶσι διὰ πάσης θυσίας ἐκ τῆς ἐπιμέμπτου ταύτης ἀφανείας, νὰ γείνῃ ἀντιληπτὸν τὸ πνεῦμα τὸ διῆκον διὰ πάντων τῶν ἔργων τούτων, καὶ νὰ λάβωμεν ιδέαν, ἔστω καὶ σμικρὰν καὶ ἐλαχίστην, τοῦ κάλλους καὶ τῆς δυνάμεως τῆς τέχνης τῶν δαιμονίων ἐκείνων πνευμάτων, προσφέροντες ὡς θυσίαν εἰς τὴν ιδέαν ταύτην πᾶν ὅ,τι ἐξ αὐτῶν τῶν δραμάτων ἐμποιεῖ ἐν ἡμῖν τὸν δισταγμὸν ὅτι εἶνε ἀπρόσφορα διὰ τὴν σημερινὴν σκηνήν. Διότι ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει θὰ ὠμοιάζομεν πρὸς ἐκεῖνον, ὅστις θὰ παρεπονεῖτο διὰ τὴν ἐκ τῶν κόλπων τῆς γῆς ἐξόρυξιν τῶν συντριμμάτων τῶν περικαλλῶν τῆς ἀρχαιότητος μνημείων καὶ θὰ προετίμα νὰ μένωσιν αἰ τεθαμμένα ἐν αὐτῇ μόνον καὶ μόνον διότι δὲν ἔχομεν ταῦτα σήμερον ἀκέραια. Ἐκ τῆς γενικῆς ταύτης ιδέας ὁρμώμενος καὶ τὸ

ρήτων ἐφαρμόσας ὅτι ὁ σκοπὸς θὰ ἐξαγιασθῇ τὰ μέσα ἐτόλμησα νὰ προτείνω καὶ τὴν εἰς τὴν σημερινὴν μας γλῶσσαν μετάφρασιν καὶ τὴν ἀποκοπὴν προλόγων καὶ τὴν σύμπτυξιν τοῦ τέλους ἐν τισι τῶν δραμάτων τοῦ Εὐριπίδου, καὶ ἐκ τῆς αὐτῆς ἀφετηρίας πάλιν ὁρμώμενος θὰ τολμήσω νὰ ἐξενέγκω τὴν γνώμην μου περὶ τῶν χορικῶν.

Δὲν θὰ εἶνε λοιπὸν ἀνωφελὲς προκειμένου περὶ τῶν χορικῶν νὰ βαδίσωμεν καὶ ἡμεῖς ἐπὶ τὰ ἔχνη τοῦ Ρακίνα. Τὰ μὲν δηλ. χορικὰ τὰ πολλὴν λυρικὴν ἑξαρσιν ἐμπεριέχοντα νὰ μεταφράσωμεν ἐμμέτρως καὶ μελοποιήσωμεν αὐτά, τὰ δὲ λοιπὰ νὰ ἄρωμεν παντελῶς ἐκ τοῦ δράματος.

Εἰς τοὺς ἐπεξελθόντας τὰ δράματα τῶν ἀρχαίων τραγικῶν δὲν εἶνε ἄγνωστον, ὅτι τὰ χορικὰ ἐν πολλοῖς δράμασι τοῦ Εὐριπίδου ὀλίγιστον διαφέρουσι τῶν διαλογικῶν μερῶν οὐ μόνον κατὰ τὴν φανταστικὴν τῶν ἐννοιῶν παράστασιν ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν γλῶσσαν αὐτήν, ἐν ᾧ τούναντίον ἐνίοτε ὁ ποιητὴς οὗτος αἵρεται ἐν τοῖς χορικοῖς εἰς ὕψος ἐφάμιλλον πρὸς τὸ τοῦ Σοφοκλέους, ἐνιαχοῦ μάλιστα καὶ πολὺ ὑπὲρ τοῦτον μετριοζόμενος. Παρὰ Σοφοκλεῖ δ' ὅμως ἡ Μοῦσα αὐτοῦ ἐν τοῖς χορικοῖς ἔχει μὲν συνήθως τετανυσμένην τὴν λύραν αὐτῆς, ἀλλ' ὑπάρχουσι χορικὰ τινὰ ἐν τισι δράμασι κατερχόμενα εἰς τὴν πεζότητά τινων τῶν Εὐριπιδείων.

Δύναται λοιπὸν ἐξ ἑκατέρου τῶν ποιητῶν τούτων ἐν τισι μὲν τῶν δραμάτων νὰ γείνη μετ' ἐπιμελείας ἐπιλογὴ τῶν πρὸς ἑμμέτρον μετάφρασιν καὶ μελοποίησιν καταλλήλων χορικῶν, ἐν ἄλλοις δὲ νὰ ἐλλίπη παντάπασι τὸ Λυρικὸν στοιχεῖον. Δὲν θὰ εἶνε διδακτικὸν νὰ ψάλλωνται ἀπὸ σκηνῆς πολλὰ ἐκ τῶν πρακτικῶς καὶ κοινωνικῶς γνώμας περιέχοντων χορικῶν τοῦ Εὐριπίδου, ὡς π. χ. τὸ χορικὸν ἐκεῖνο, ἐν ᾧ ὁ χορὸς ἢ μᾶλλον ὁ ποιητὴς διὰ τοῦ χοροῦ ἐκφράζει τὴν γνώμην αὐτοῦ περὶ τοῦ ποῖον εἶνε προτιμότερον, νὰ ἔχῃ τις ἢ νὰ μὴ ἔχῃ τέκνα καὶ ἄλλα πλεῖστα, ἅτινα πρὸς ἀποφυγὴν τῆς μακρηγορίας παραλείπω.

Ἐκτὸς δὲ τούτου, διὰ τῆς ἀφαιρέσεως τῶν χορικῶν ἐν τισι δράμασι προλαμβάνονται ἄτοπα τινὰ, εἰς ἃ θὰ περιῆγεν ἡ ἐπιμονὴ πρὸς διατήρησιν τοῦ χοροῦ. Ἐν Μήδειᾳ, π. χ. ὁ χορὸς ἀποτελεῖται ἐκ Κορινθίων γυναικῶν φιλικῶς πρὸς τὴν Μήδειαν διακειμένων. Ἡ μάγισσα φανερώνει εἰς αὐτάς ὅτι μέλλει νὰ φονεύσῃ τὸν βασιλέα καὶ τὴν βασιλοπαιδὰ τῆς Κορίνθου καὶ μετὰ ταῦτα τὰ τέκνα τῆς καὶ παρακαλεῖ νὰ τηρήσωσι τοῦτο μυστικόν. Τίς σήμερον δὲν θὰ ἀπορήσῃ, εἰάν ἴδῃ τὸν χορὸν τῶν Κορινθίων τούτων γυναικῶν ἀναδιδάζόμενον μὲν ἐπὶ τῆς σκηνῆς καὶ συνδρῶντα μετὰ τῶν δρώντων προσώπων, ψυχρῶς δὲ ἀκούοντα

τὴν φοβερὰν κατὰ τοῦ βασιλικοῦ οἴκου τῆς πατρίδος τῶν ἀποφασιν μιᾶς ξένης ; Δὲν θὰ ἀποδοθῇ εἰς αὐτὸν μομφή ἐπὶ ἀπιθανότητι, ἐὰν μὴ ποιήσῃ τὸν χορὸν αὐτοῦ σπεύδοντα νὰ διακηρύξῃ τὸ πρᾶγμα, ὅσον καὶ ἂν τὰ αἰσθήματα αὐτοῦ πρὸς τὴν Μηδεῖαν εἴνε συμπαθῇ ; Δὲν εἶνε ἀπίθανον νὰ σταθῇ κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς αἰματηρᾶς ἀποφάσεως ἀπαθὲς καὶ νὰ ἀρκῇται ἐκφέρων φιλοσοφήματα ἐπὶ τοῖς τεκταινομένοις ; Εἶνε τοῦτο φυσικὸν σήμερον ;

Ἐν τῇ ἀρχαιότητι οὐδὲν τὸ ἀπίθανον εἶχεν ἡ στάσις αὕτη τοῦ χοροῦ. Διότι ὁ χορὸς μακρὰν τῶν ἐπὶ τῆς σκηνῆς κοχλαζόντων παθῶν ἰστάμενος καὶ ἀπὸ περικωπῆς, οὕτως εἰπεῖν, θεώμενος τὰ ἐπ' αὐτῆς ἐκτυλισσόμενα τραγικὰ γεγονότα ἡκιστα μετέχει, μάλιστα παρ' Εὐριπίδῃ, τῆς πράξεως. Ὁ χορὸς ἦτο κατὰ ἡπτονα λόγον θεατῆς ὅμοιος πρὸς τὸν ἐπὶ τῶν ἐδωλίων τοῦ θεάτρου καθήμενον πρᾶγματικὸν κόσμον, θεώμενος καὶ αὐτὸς τὸν ἐπὶ τῆς σκηνῆς μιμητικὸν κόσμον καὶ φιλοσοφῶν ἐπὶ ταῖς πράξεσιν αὐτοῦ.

Διὰ τοῦτο, ἐνεκα τῆς φύσεως δηλ. καὶ τῆς θέσεως τοῦ χοροῦ, οὐδὲν τὸ ἀπίθανον εἶχεν ἡ μνημονευθεῖσα αὐτοῦ στάσις ἐν Μηδεῖᾳ.

Ἀλλὰ πῶς δύναται νὰ οἰκονομηθῇ τὸ δῶμα, οὔτινος τὰ χορικά θὰ ἀφαιρεθῶσι, καὶ τί θὰ γείνωσιν αἱ ὥραϊαι γυνῆαι τῶν δύο τῆς ἀρχαιότητος τραγικῶν αἱ ἐγκατεσπαρμέναι ἐν αὐτοῖς ;

Ὡς πρὸς μὲν τὴν οἰκονομίαν δύναται ὁ διασκευαστὴς νὰ εἰσάγῃ ἐν ἡ δύο πρόσωπα, ἵνα διεξάγῃσι τὸν ἀναγκαστικὸν μετὰ τῶν λοιπῶν προσώπων διάλογον, οὕτω δὲ τὸ δῶμα κτάται πλείονα ποικιλίαν ἐκ τῆς συμμετοχῆς πλειόνων ἐν αὐτῷ προσώπων, ὑπερ δὲν ἦτο παρὰ τοῖς ἀρχαίαις εὐκόλον, ἐνεκα τοῦ περιορισμοῦ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ὑποκριτῶν ὡς πρὸς δὲ τὸ δεύτερον, αἱ γυνῆαι καὶ ἐν γένει τὰ ὥραϊα μέρη παρενείρονται καταλλήλως εἰς τοὺς λόγους τῶν διαφόρων προσώπων, οὕτως ὥστε ὁ μὲν χαρακτήρ αὐτῶν νὰ μὴ ἀλλοιοῦται οὐδὲ κατὰ κεραίαν, ἡ δὲ συνοχὴ νὰ μὴ πάσχῃ οὐδεμίαν χαλάρωσιν. Ἐν τῷ προλόγῳ τῆς ἐκδόσεως τῆς πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον διασκευασθείσης ὑπ' ἐμοῦ Μηδεῖας γίγνεται μακρότερος λόγος περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν δύναται τις νὰ ἐφαρμόσῃ τὴν ἐκτεθεῖσαν ἀρχήν, μολοντί καὶ τὰ πειστικώτατα τῶν ἐπιχειρημάτων δὲν ἰσχύουσι νὰ πείσωσι περὶ τῆς ἐπιτυχίας τοῦ ἐγχειρήματος τούτου, ὅσον ἡ ἀνάγνωσις ἔργου συμφώνως πρὸς τὰς γνώμας ταύτας διεσκευασμένου. Διότι ὅπου τὰ πράγματα δὲν συνηγοροῦσιν αὐτὰ ὑπὲρ ἑαυτῶν, οἱ λόγοι προξενοῦσιν ἀνίαν.

Διὰ τῶν κυριωτέρων τούτων καὶ ἄλλων τινῶν ἐλαφροτέρων τροποποιήσεων, ὡς π. χ. τῆς παρεμβολῆς διασαφητικῶν τινῶν χάριν τῶν

νεωτέρων θεατῶν φράσεων, καὶ ἄλλων τινῶν, ὥς ἡ καλαισθησία τοῦ διασκευαστοῦ καὶ ἡ ἐξ ἐπιγνώσεως τῶν σημερινῶν τοῦ θεάτρου ἀναγκῶν ἐκτίμησις αὐτοῦ μέλλει νὰ θεωρήσῃ ἀναγκαίαν, ἐλπὶς ὑπάρχει ὅτι τὰ δράματα τῆς ἀρχαιότητος θὰ παρουσιασθῶσιν εὐκατάληπτα καὶ ἄμετρον ἐνθουσιασμόν διεγείροντα θὰ τέρψωσι καὶ θὰ διδάξωσι. Τότε θὰ ἐννοηθῇ καλῶς ὑφ' ἡμῶν, πόσον χαμηλὰ κατέπεσεν ἡ τραγωδία σήμερον ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς προόδου, πόσον ὑλικώτερα καὶ ταπεινότερα παρίστανται ἐπὶ τῆς σκηνῆς τὰ αἰσθήματα τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας ὑπὸ τὸ πρόσχημα ὅτι καθίστανται τρυφερότερα καὶ περιπαθέστερα. Τότε θὰ γείνη ἐπωφελὴς παραβολὴ τῶν ἠθικῶν καὶ λεπτῶν ὑποθέσεων τῶν ἔργων ἐκείνων καὶ τῆς μετ' ἀπαραιμίλλου τέχνης ἐπεξεργασίας αὐτῶν πρὸς τὰ πλεῖστα τῶν σήμερον διδασκομένων, ἅτινα ἐπὶ ἀνηθικῶν ἢ ἀσκόπων ἢ ἀκατανοήτων βάσεων πεποιημένα, στεροῦνται καὶ τῆς ἐπαγωγῆς καὶ τεχνικῆς ἐκείνης συνθέσεως, ἥτις καὶ μόνη ἀρκεῖ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις νὰ περιάγῃ τὴν ψυχὴν ἡμῶν εἰς ἔκστασιν, ὅπερ διὰ τῆς θεαματικῆς πολυτελείας προσπαθοῦσι σήμερον νὰ ἀναπληρώσωσιν. Διότι τί ἐπαγωγότερον καὶ δραματικώτερον τῆς πάλης τῆς ἐν τῇ Ἀντιγόῃ τοῦ Σοφοκλέους διεξαγομένης μεταξὺ τῆς ἀδελφικῆς στοργῆς, συνδεδεμένης μετὰ τῆς ἀφοσιώσεως εἰς τοὺς θεῖους νόμους κατὰ τοῦ ἀνθρωπίνου δεσποτισμοῦ; Ἡ παρθένος ἠττάται καὶ πίπτει, ἀλλ' ἐν τῇ πτώσει αὐτῆς συμπαράσύρει καὶ τὸν πολυφίλητον μνηστῆρά της καὶ ἐμποιεῖ τὴν φρίκην καὶ τὸν τρόμον εἰς τὸν τύραννον.

Τίνος δράματος σημερινοῦ πλοκὴ δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς τὴν τοῦ Οἰδίποδος Τυράννου, ὅστις διὰ τῆς δαιμονίας τέχνης ἐν τῇ διαδοχῇ τῶν διαφόρων ἐπεισοδίων κρατεῖ τὴν ψυχὴν ἡμῶν, πότε μὲν ὑψηλὰ ἐν τῇ ἐλπίδι, πότε δὲ βυθίζει εἰς τὴν ἀπελπισίαν περὶ τῆς τύχης τοῦ ἥρωος καὶ συχνάκις διὰ τῆς τελειότητος τῆς τέχνης παράγει τὴν συγκίνησιν εἰς τὰς ψυχὰς ἡμῶν καὶ φέρει τὰ δάκρυα εἰς τοὺς ὀφθαλμούς;

Ποῖον ἔργον εἶνε οὐδαιότερον καὶ ἐλκεϊνότερον τῆς Ἡλέκτρας, μιᾶς παρθένου ἀσθενοῦς καὶ ἐρήμου παλαιούσης κατὰ τῶν ὀδριστῶν καὶ φονέων τοῦ πατρὸς αὐτῆς καὶ μὴ καμπτομένης ὑπὸ τῆς βίας ἀλλὰ διὰ τῆς ἀδαμάστου αὐτῆς καὶ ῥωμαλέας ψυχικῆς δυνάμεως κορεννουούσης τὰ φιλέκδικα αἰσθήματά της διὰ τρόπου ἀγρίου μὲν, ἀλλ' ἀξίου τοῦ διαπραχθέντος ἐγκλήματος; Ποίου ζωγράφου χρωστήρ δύναται νὰ εἰκονίσῃ τὴν τεχνικὴν ἀντίθεσιν τῶν χαρακτήρων τῶν δύο ἀδελφῶν ἐν τῷ δράματι τούτῳ;

Τίς δύναται νὰ θεωρήσῃ παπαλαιωμένην τὴν ὑπόθεσιν τοῦ Ἰππολύτου, τὴν πάλιν δηλ. τῆς ἀγνότητος καὶ τῆς αὐστηρᾶς ἠθικῆς κατὰ

τῶν ἐνόχων αἰσθημάτων μητρικῆς ἐρωτομανοῦς ; Ἡ ἀγνότης παραγνωρίζεται, καταδιώκεται, συντρίβεται· ἀλλ' ἡ λάμψις αὐτῆς ζωηρότερα ἐκ τῆς πτώσεως ἀναθρώσκει καὶ ἡ ἀρετὴ ἐπὶ μᾶλλον ἐξυψοῦται :

Τί εὐγενέστερον τῆς Ἰφιγενείας, προσφερούσης ἑαυτὴν ἐν Αὐλίδι ὀλοκαύτωμα ὑπὲρ τῆς δόξης τῶν Ἑλλήνων καὶ τοῦ πατρὸς αὐτῆς ; Δύνασθε νὰ εὕρητε συγκινητικωτέραν πάλιν αἰσθημάτων τῆς ἐν τῷ δράματι τούτῳ διεξαγομένης ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ Ἀγαμέμνονος μεταξύ τῆς πατρικῆς στοργῆς καὶ τῆς τιμῆς τῆς ὑβρισθείσης Ἑλλάδος ;

Τίς δὲν ἀναπολεῖ τὴν συγκίνησιν καὶ τὴν φρίκην, ἣν ἐν ἡμῖν παρήγεν ἡ τύχη καὶ ἡ ἐκδίκησις τῆς ἀδικηθείσης καὶ ζηλοτύπου Μηδείας ; Συνεκινούμεθα ἐκ τοῦ διδασκομένου δράματος, τὸ ὁποῖον οὐδέ σκιά τοῦ Εὐριπιδείου δύναται νὰ κληθῇ καθόσον καὶ αἱ χαρακτῆρες τῶν προσώπων ἡλλοιώθησαν καὶ ἡ σύνθεσις τοῦ δράματος ὑστερεῖ ὑπερβολόντως τῆς Εὐριπιδείου. Θὰ ἐγέλα ὁ Εὐριπίδης ἐὰν εἶλεπε τὴν Μηδεῖάν του κλαίουσάν ἐπὶ τῆς σκηνῆς. Θὰ ἠγανάκτει, ἐὰν εἶλεπε τὸν τριταγωνιστὴν τοῦ Ἰάσονα, παριστάμενον ὡς πρόσωπόν πως συμπαθές ! Τίς θεατῆς δύναται νὰ μείνῃ ἀπαθὴς πρὸ τῆς σπαραξικαρδίου πάλιν τῆς διεξαγομένης ἐν τῇ ψυχῇ τῆς Μηδείας μεταξύ τοῦ μητρικοῦ φίλτρου καὶ τῆς ζηλοτυπίας τῆς συζυγιακῆς ; Τίς δὲν θὰ νομίσῃ ὅτι μόλις χθὲς ἐγράφησαν αἱ περὶ τῆς τύχης τῆς γυναικὸς γνῶμαι τῆς Μηδείας ;

Ἀλλ' ἵνα καὶ ἐμπράκτως ἀποκομίσῃτε ἀμυδρὰν τινα γνῶμην περὶ τῆς ἐντυπώσεως, ἣν δύνανται νὰ προξενήσωσιν εἰς τοὺς θεατὰς τὰ ἀρχαῖα δράματα διεσκευασμένα, ἐπιτρέψατε νὰ ἀναγνώσω ὑμῖν μέρη τινὰ τῆς χάριν τοῦ προειρημένου σκοποῦ διεσκευασθείσης Μηδείας τοῦ Εὐριπίδου· παρακαλῶ δὲ μετ' ἐπιεικείας νὰ ἀκούσητε ἔργου μὴ ἀντιποιομένου δραματικῆς δεινότητος, ἀλλὰ μίαν μόνον φιλοδοξίαν ἔχοντος, νὰ προκαλέσῃ δηλ. τὴν προσοχὴν τῶν ἀνδρῶν τῶν μετὰ τῆς Ἑλληνομαθείας συνενοούντων καὶ δραματικὴν εὐφυΐαν, ἐκ τοῦ ὁποῖου συνδυασμοῦ καὶ μόνου δυνάμεθα νὰ ἀπεκδεχώμεθα εὐχύμους τοὺς καρποὺς τῆς ποιαυτῆς ἐργασίας.

(Ἀνεγνώσθησαν ἔπειτα σκηναὶ τινες ἐκ τῆς Μηδείας διεσκευασμένης).

Γεώργιος Μπουκουβάλας